

Beszédművelés, kommunikáció, illem

Tartalom

A helyesejtés tanítása	4
Mit jelent a helyesejtés tanítása a harmadik osztályban?	4
A helyesejtés-tanítás normái a harmadik osztályban	4
A beszédfejlesztés tanítása	5
A kapcsolatfelvétel gyakoroltatása	6
Mit jelent a kapcsolatfelvétel gyakoroltatása?	6
Hogyan gyakoroltatjuk a kapcsolatfelvételt?	7
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	8
A tanulásirányítás normái	8
A szándéknyilvánítás gyakoroltatása	8
Mit jelent a szándéknyilvánítás gyakoroltatása?	8
Hogyan gyakoroltatjuk a szándéknyilvánítást?	8
A véleménynyilvánítás gyakoroltatása	9
Mit jelent a véleménynyilvánítás tanítása?	9
Hogyan tanítjuk a véleménynyilvánítást?	9
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	10
A tanulásirányítás normái	10
Tájékoztató–ábrázoló szövegek alkottatása	10
Mit jelent a tájékoztató–ábrázoló szövegek alkotásának gyakoroltatása?	10
Hogyan gyakoroltatjuk az elbeszélő szövegek alkotását?	14
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	15
A tanulásirányítás normái	16
Hogyan gyakoroltatjuk a leíró szövegek alkotását?	16
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	16
A tanulásirányítás normái	16
Hogyan tanítjuk a mesealkotást?	17
A szóbeli szövegalkotás gyakoroltatásának tanulásszervezési kérdései	17

Felhasznált irodalom	18
A kommunikáció tanítása	18
Az emberi kommunikáció tanítása	19
Melyek az emberi kommunikáció tényezői és funkciói?	19
Hogyan zajlik az emberi kommunikáció?	20
Hogyan tanítjuk a kommunikációs tényezőket és funkciókat?	20
Mi a metakommunikáció?	28
Mit tanítunk a metakommunikációból a 3. osztályban?	28
Hogyan tanítjuk a metakommunikációt?	28
Megfigyelhető gyerektípusok a mindennapi érintkezés során	29
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	30
Az emberi kommunikáció tanításának normái	32
A nem emberi kommunikáció tanítása	32
Mi a biokommunikáció? Hogyan kommunikál az ember az állatokkal?	32
Hogyan tanítjuk?	33
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	33
A tanulásirányítás normái	33
Felhasznált irodalom	34
Az illem tanítása	34
Mit jelent az illem tanítása?	34
Hogyan tanítjuk az illemszabályokat?	34
A tanulásirányítás normái	36
A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód	36
Az ajándékozás (ajándékadás, ajándékfogadás) illemszabályainak tanítása	36
Az írásbeli érintkezésre vonatkozó illemszabályok tanítása	39
A telefonálás illemszabályainak tanítása	42
Feladatlapok a tanulók normatudásának ellenőrzéséhez	44

FELADATLAPOK	45
Hogyan ellenőrizzük a feladatlapok segítségével a tanulók normatudását?	49
Tanulásszervezési kérdések	49
Felhasznált irodalom	50

A helyesejtés tanítása

Mit jelent a helyesejtés tanítása a harmadik osztályban?

Harmadik osztályban is ugyanazok a tevékenységek szerepelnek programunkban a beszédtechnika fejlesztéséhez, mint első és második osztályban. Gyakoroltatjuk:

1. a légzéstechnikát, de most már *hosszabb terjedelmű* szövegeken;
2. az ajakartikulációt olvasás, interpretálás és *spontán beszéd* közben is;
3. a felgyorsított tempójú beszédet nyelvtörők, versek olvasásakor és elmondásakor;
4. az időtartamot, a ritmust, a hangsúlyt és a hanglejtést *szövegolvasás* során;
5. a beszédfolyamat-váltásokat, a beszédszünetek megtartását *olvasás közben*;
6. és ha még van olyan tanulónk az osztályban, aki olvasáskor betűejtő, akkor ebben az esetben vele hangkapcsolat-gyakorlatokat is végzünk.

A felsorolásban néhány szót kiemeltünk, ezzel a tevékenységek szintjének az előző évhez viszonyított emelkedésére hívtuk föl a figyelmet. S arra, hogy a helyesejtési tréningek mindig kiegészíthetők *olvasásgyakorlással*.

Mivel a helyesejtés köréből új probléma nem szerepel a harmadikos tantervben, nincs szükség arra, hogy itt az *első osztályos programban elmondott* szubsztantív ismereteket újból leírjuk. A *Feladatgyűjtemény 3. osztály* című könyv pedig pontosan (szakszerűen) részletezett instrukciókat ad a helyesejtési gyakorlattípusok vezetéséhez.

A helyesejtés-tanítás normái a harmadik osztályban

0 A helyesejtés-gyakorlást más nyelvhasználati képességekkel összekapcsolva (hangos olvasás, helyesírás, kiscsoportos kommunikáció, vers- és prózainterpretáció stb.) kell gyakoroltatni.

1 Minden gyerekkel tudatosítani kell, melyek a tipikus helyesejtési gondjai. (Ennek feltárására felmérést kell végeznie a pedagógusnak. A helyesejtési felmérés lebonyolítási módja, feldolgozási technikája megtalálható a *Tanítási program 2. osztály* című könyvben.)

2 A korrekciót, a fejlesztést kis csoportban lehet eredményesen végezteni. A hasonló problémákkal küzdő gyerekeket kell összegyűjteni az intenzív gyakorlásra.

3 Az intenzíven végzett kiscsoportos helyesejtési tréningre 10–15 percet is fordíthatunk az órákon, ha az a téring más nyelvhasználati tevékenység gyakorlását is magában foglalja.

4 A helyesejtési korrekció a pedagógus és a gyerekek részéről szakszerű legyen, ez nyilvánuljon meg az instrukciók egyértelműségében. Ehhez a továbbiakban közöljük a helyesejtés-tanításhoz kapcsolódó szakszavakat.

A helyesejtés tanításához kapcsolódó szakszavak:

alapevegő	hanglejtés
artikuláció	a hanglejtés lebegése
beszédrítmus	hangmagasság
beszédtempó	időtartam
betűejtés	kiemelés
emelkedő hanglejtés	mellékhangsúly
ereszkedő hanglejtés	nyomaték
főhangsúly	pótlevegő
hangerő	szökő hanglejtés
hangerőváltási fokozatok	

A beszédfejlesztés tanítása

Az 1. osztályban a beszédfejlesztés elsődleges céljának a beszédkedv biztosítását tekintettük. Ezen túl természetesen jelentős feladat volt a mindennapi kulturált érintkezés kialakításának megkezdése.

A 2. osztályban a beszédkedv mellett már a beszédfigyelemre is figyelmet kellett fordítani. S nem volt elegendő a hosszabb összefüggő szövegek alkotása, a műfaji követelményeknek is meg kellett felelniük a szövegalkotó gyerekeknek.

3. osztályban már minden gyereknek tudnia kell folyamatos, *nagyjából koherens* szöveget alkotni feladathelyzetben. E szövegeket természetesen valamilyen műfaj sajátosságainak megfelelően mondják a gyerekek. A tanult *műfajok* (elbeszélés, mese, leírás, hirdetés, meghívás) *jellemzőinek rögzítése, az azokhoz való következetes alkalmazkodás* gyakoroltatása a 3. osztály egyik kiemelt fontosságú feladatadata, mivel ezek elhanyagolása a *fogalmazástanításra* káros hatással lenne. Lehetőség szerint nagymértékben meg kell erősíteni a gyerekeket a *kommunikációs normákhoz, a kulturált érintkezés illemszabályaihoz való alkalmazkodásban*. Szerezzenek biztonságot az ismerős és az ismeretlen felnőttekkel és gyerekekkel való *kapcsolatfelvételben és kapcsolattartásban*: tudjanak árnyalt nyelvi formák alkalmazásával köszönni, gyakorolják a figyelmes meghallgatást, az udvarias szerepcserét, a leggyakoribb esetekben tudják helyesen alkalmazni a nem nyelvi természetű kommunikációs eszközöket.

A szóbeli szövegalkotás során a gyerekeknek megtanítandó szakszavak jegyzéke:

a) szövegalkotáshoz

b) a leíráshoz, önismerethez

<i>arcjáték</i>	<i>alapos–felületes</i>
<i>bejelentés</i>	<i>barátságos–barátságtalan</i>
<i>beszélő</i>	<i>bizalmatlan</i>
<i>elbeszélés</i>	<i>bizonytalan</i>
<i>első személy</i>	<i>döntés</i>
<i>érintés</i>	<i>elégedett–elégedetlen</i>
<i>esemény</i>	<i>előrelátó–elhamarkodott</i>
<i>felszólítás</i>	<i>fegyelmezett–fegyelmezetlen</i>
<i>gesztus</i>	<i>gyengéd–durva</i>
<i>hallgató</i>	<i>jószívű–irigy</i>

<p> hirdetés hír <i>kapcsolat</i> kérés közeledés-távolodás <i>a közlés tárgya</i> leírás második személy meghívás mesealkotás szöveg <i>személyi adatok</i> <i>szerepcsere</i> <i>tájékoztatás</i> <i>társalgás</i> tekintet <i>téma</i> <i>tématartás</i> <i>terjengős</i> testtartás tudakozódás üzenetközvetítés </p>	<p> <i>kitartó</i> <i>konfliktus</i> <i>kötelességtudó</i>–lusta <i>közömbös</i> <i>lelkiismeretes</i>–hanyag <i>lelkiismeretfurdalás</i> magabiztos megbízható–megbízhatatlan meggondolt–meggondolatlan <i>nyílt</i>–<i>zárkózott</i> önálló–önállótlán pontos–pontatlan segítőkész–<i>önző</i> <i>siker</i>–<i>kudarac</i> (kudarctűrő) szerény–dicsekvő <i>tapintatos</i>–<i>tapintatlan</i> <i>testtömeg</i> türelmes–türelmetlen udvarias–udvariatlan </p>
--	---

A szóbeli szövegalkotásról és a műfajokról a felidézés szintjén tanítandó ismeretek

7. A szöveg legalább két egymáshoz kapcsolódó mondat. A szöveg mondatai a témához kapcsolódnak.
8. A hirdetés olyan szöveg, amelyben a beszélő valamilyen bekövetkező eseményről tájékoztatja hallgatóit. Magában foglalhat a hallgatókra vonatkozó feladatokat is.
9. Az elbeszélés olyan történet (sztori), amelynek két vagy több szereplője van. Az elbeszélés a velük történt érdekes kalandot, történetet mondja el. A cselekvések, események időrendben követik egymást. Az előzményekkel indul a történet, utána a legfontosabb részesemények következnek, majd a következményt kell bemutatni. Mindeközben jó idézni a szereplők beszélgetéseit is.
10. A leírás olyan szöveg, amelyben az információk egy előre elhatározott sorrendben követik egymást. Ez a sorrend lehet például térbeli: alulról fölfelé, kívülről befelé haladó. Vagy lehet egy szempontnak megfelelő: először az egészről beszélhetünk, utána részletezhetjük a bemutatást; vagy: csak a legérdekesebb részleteket emeljük ki, de az egész tárgyat nem írjuk le.
11. A szövegalkotónak mindig figyelembe kell vennie, hogy a hallgató(k) mit tudhat(nak) a témáról. Egy-egy témáról azt és annyit érdemes elmondani, ami és amennyi a hallgatót biztosan érdekelheti, s számára jól követhető.
12. Megtanítandók még azok az illemszabályok, amelyeket az 1., 2. és a 3. osztályos *Tanítási programok*, valamint a *Feladatgyűjtemények* ismertetnek.

A kapcsolatfelvétel gyakoroltatása

Mit jelent a kapcsolatfelvétel gyakoroltatása?

Az 1. osztályban főleg a kapcsolatfelvétel szokásainak kialakítását kezdtük meg. A 2. osztály a nyelvi formák árnyalt, szituációkhoz alkalmazkodó gyakoroltatását, a kapcsolatfelvételre vonatkozó illemszabályok megtartására való következetes odafigyelést kívánta meg a pedagógusoktól. A 3. osztályban az előzőek nem veszítettek fontosságukból: a napi kulturált kapcsolatfelvétel (köszönés, megszólítás, bemutatkozás) továbbra is rendszeresen jelentse értékeléseink tárgyát! Azonban ebben az évben a köszönést, a bemutatkozást és a megszólítást többnyire a gyerekek közvetlen környezetén kívül kell gyakoroltatnunk. Vagyis elsősorban olyan felnőttek körében, akik nem tartoznak a személyes ismerősök közé. Továbbá olyan színhelyeken, ahol a gyerek nem fordul meg mindennap.

A 3. osztályban tehát a közművelődési intézményekben, valamint a tömegközlekedési eszközökön, a napi közlekedésben adódó társadalmi érintkezés rendkívül változatos lehetőségeire készítjük föl a gyerekeket: a változatos színhelyeken a sokféle foglalkozású felnőttől való udvarias informálódásra, a kulturált szabadidő-eltöltésre.

Hogyan gyakoroltatjuk a kapcsolatfelvételt?

Mivel egy már két éve gyakorolt tevékenységről van szó, a gyakoroltatás módját most nem írjuk le részletesen. Mégis szükségesnek tartunk kiemelni néhány fontos tudnivalót.

- a) A kapcsolatfelvétel egyes formáit (köszönés, megszólítás, bemutatkozás) önmagukban feltehetően már nem kell gyakoroltatni, célszerű őket összekapcsolni. Ugyancsak hasznos lehet a kapcsolatfelvétel gyakorlását más műfajokkal (kérés, tudakozódás, tájékoztatás, stb.) együtt gyakoroltatni.
- b) A már eddig tanult illemszabályokat nem kívánjuk gyarapítani. Helyette arra érdemes a gyerekek figyelmét irányítani, hogy milyen hanglejtésű a nyegle, a fölényes, a kissé pimasz, a haverkodó, a bizalmaskodó köszönés, megszólítás.

A kapcsolatfelvétel tanításához felhasználható az *Egymás között* című munkafüzet, valamint a *Feladatgyűjtemény 3. osztály* feladatai. A tanításhoz szintén használható az 1. osztályos és a 2. osztályos *Tanítási program*.

A kapcsolatfelvétel gyakoroltatásának menete többnyire a következő lehet:

- c) Előzetes felkészítő elemzés arra vonatkozóan, hogy a látogatás tervezett színhelyén milyen térben kell eligazodni, mely tevékenységeket végezhetnek ott a gyerekek, milyen foglalkozású felnőttekkel kerülhetnek kapcsolatba, s mit kell tudni a munkakörükről (például: a teremőr a kiállított tárgyak épségét őrzi, s biztosítja az elmélyült szemlélődés lehetőségét, megakadályozza a hangoskodást; a jegypénztárosnál belépőjegyet lehet vásárolni s ő tartja nyilván a foglalt és a szabad helyeket).
- d) Az információk átadása-összegyűjtése után az udvarias érintkezés feltételét képező illemszabályok összegyűjtésére kerülhet sor (illik köszönni a ruhatárosnak, illik a jegyet megköszönni, stb.).
- e) Ha szükséges, néhány kisebb csoporttal szerepjátékot lehet játszani: „*Én leszek a ruhatáros. Érdeklődjétek, hova tehetitek le a kabátotokat, mennyibe kerül, jut-e mindenki ruhájának hely.*”
- f) A látogatás ideje alatt a normasértő magatartásra mindig figyelmeztetni kell a tanulókat, s ha mód van rá, el kell végeztetni a javítást. („*Nem köszöntél el az üzemplátogatás vezetőjétől. Szaladj vissza, és köszönj neki!*”)

- g) A látogatások értékelésekor mindenkor ki kell térni az udvarias kapcsolatfelvételre is: jól választotta-e meg mindenki a nyelvi formákat? Meg lehetett volna-e oldani néhány helyzetet árnyaltabb nyelvi formával is?

Megjegyzés: Ugyancsak látogatások előkészítéséről és értékeléséről szól a *Kommunikációtanítás* című fejezet. A beszédfejlesztés kapcsán azért szoltunk külön is e problémáról, mert vannak speciális nyelvi vonatkozásai is.

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

- Δ Azokkal a gyerekekkel, akiknek nehezen megy a kapcsolatfelvétel közben a tekintettartás, a térközszabályozás, mert szorongóak, türelemmel, tapintattal kell bánni, de tudtukra kell hozni a hibázást. A napi gyakorlatban sokszor figyelmeztessük őket: „Nézz csak rám!” „Gyere nyugodtan közelebb, mert nem hallak jól.” Az iskolán kívüli helyzetekben is kapjanak rövid, de érintkezést igénylő feladatokat! Minél több dicséretben részesítsük őket a „bátor” kapcsolatfelvételért!
- Δ A kommunikációs normákat rosszul alkalmazó (előre kezét nyújtó, a más szavába vágó, a felnőtteket sem respektáló) tanulók sorozatos hibázásaiért, figyelmetlenségeiért járhat kedvezménymegvonás (felelősi feladat, mozi, játék megvonása), de csak rövid időre, egyszeri alkalomra.

A tanulásirányítás normái

- 5 A szorongó gyerekekkel nem szabad kemény hangon elemezni, semmiképpen sem szabad rájuk kiabálni.
- 6 A túl magabiztos gyerekeket nem célszerű megerősíteni egy-egy egyszerűbb teljesítmény után. Őket csak nagyon elegáns kapcsolatfelvételért dicsérik meg.
- 7 Ha a kapcsolatfelvételben bármely gyereknél hibát észleltünk, nem szabad mellette elmenni azzal, hogy ez egyedi eset, vagy azzal, hogy most nincs rá idő!

A szándéknyilvánítás gyakoroltatása

Mit jelent a szándéknyilvánítás gyakoroltatása?

A 2. osztályos *Tanítási programban* leírtak teljes mértékben megfelelnek a fenti kérdésre. Itt nem ismételjük meg, csupán azt idézzük föl, hogy a szándéknyilvánítás a 3. osztályban sem jelent többet a kérés, a tudakozódás, a felszólítás és a meghívás gyakoroltatásánál. E műfajokat minél több színhelyen, minél több gyerekekkel, minél változatosabb helyzetben gyakoroltassuk ebben az évben!

Hogyan gyakoroltatjuk a szándéknyilvánítást?

A 2. osztályos *Tanítási programban* írtuk le, hogy a kérés, a tudakozódás, a felszólítás és a meghívás tanításának melyik módját tartjuk eredményesnek. Az ott leírtakhoz csupán annyit kívánunk hozzátenni, hogy a 3. osztályban többszörösen kell figyelni a szabatos

fogalmazásra, a kommunikációs normák megtartására, a hangerő, a hanglejtés, a mimika, a tekintet, a gesztus árnyalt, gazdag alkalmaztatására.

A szándéknyilvánítás gyakoroltatásához – a 2. osztályos *Tanítási program* útmutatásai alapján – felhasználhatók az *Egymás között* című munkafüzetben lévő feladatok, valamint a 3. osztályos *Feladatgyűjtemény* 159–164. oldalának feladatai. Bár az *Egymás között* című munkafüzet feladatai több ízben sugallják a néma feladatmegoldás lehetőségét, mégis javasoljuk, hogy legalább az ellenőrzés során kisebb csoportokban rekonstruáltassa a tanító a feladatokba foglalt szavakat, mondatokat, párbeszédet többféleképpen, a gyerekek vállalkozó kedvétől függően. Az egyes megoldásokat lehet magnón rögzíteni, hogy a köztük fellelhető különbözőségeket könnyebben megtalálhassák a tanulók (eltérő hanglejtés, hangerő, erőesség, tempó stb.).

Több feladat irányul a közművelődési intézményekre. E feladatok megoldására érvényes a 3. osztályos *Tanítási program*ban leírt javaslat az iskolán kívüli látogatások előkészítésére és elemzésére vonatkozóan.

A véleménynyilvánítás gyakoroltatása

Mit jelent a véleménynyilvánítás tanítása?

Mint azt már a 2. osztályos *Tanítási program*ban bővebben is leírtuk, a véleménynyilvánítás tanításán a 2. osztályban a napi konfliktushelyzetekről való vélekedés és állásfoglalás megfogalmazását értjük. A 3. osztályban e tananyagot annyival kívánjuk bővíteni, hogy a konfliktusban érintett személyekről is véleményt fogalmaztatunk meg, mégpedig feladatokban megadott értékelő kategóriák alkalmaztatásával. Ugyancsak a véleménynyilvánítás, azaz az értékelő magatartás gyakoroltatására kerül sor az iskolán kívüli látogatások élményeinek megfogalmaztatásakor, eseményeinek elemzésekor.

Hogyan tanítjuk a véleménynyilvánítást?

A véleménynyilvánítás tanításához rendelkezésünkre áll az *Egymás között* című munkafüzet 40–44. oldala, a 3. osztályos *Feladatgyűjtemény* 164. és 170–186. oldala. A munkafüzet feladatai nagymértékben hozzásegítik a gyerekeket a helyes (udvarias, tapintatos) nyelvi formák kiválasztásához, megtanulásához. A *Feladatgyűjtemény* elsősorban helyzeteket vázol, megoldásukhoz leggyakrabban a gyerekeknek maguknak kell megkeresniük a megfelelő nyelvi formákat, s a maguk módján kell a konfliktushelyzeteket is megoldaniuk.

- h) Az *Egymás között* című munkafüzet feladatainak megoldásakor a szóbeli szövegalkotást tekinthetjük főfolyamatnak. A tanítást a 42. oldal 4. feladatának feldolgozásával kezdhetjük. (Egy elnagyolt, érzelmileg telített, valamint egy részletes, tárgyilagos, pontos vélemény megfogalmazását tartalmazza a feladat.) Az elemzést úgy érdemes irányítani, hogy kiderüljön: mennyivel célravezetőbb a pontos véleménynyilvánítás, mint a csupán érzelmi megnyilatkozás. Így egy-egy konfliktushelyzet – a meggyőzés hatékonyabb volta miatt – jóval gyorsabban megoldható, mint a másik módon, s kevesebb az esély arra, hogy veszekedéssé fajul a „vita”. A további feladatmegoldások előtt mindig elhangozhat a követelmény: „Pontos, részletesen kifejtett érvekkel védj az álláspontodat!”

- i) A *Feladatgyűjtemény*ben található feladatok arra szolgálnak, hogy olyan szókinccset nyújtsanak a gyerekeknek, amely hozzásegíti őket a szakszerű, pontos fogalmazáshoz. (Például: kitartó, türelmes, türelmetlen; önálló, önállótlan; lelkiismeretes, pontos, felületes, pontatlan.) Természetesen e szavak nemcsak a mások értékelésére szolgálnak, hanem a gyerekek magukra is vonatkoztatják őket. Ez esetben tehát főfolyamatnak a szókinccsbővítést tekinthetjük, s az azt kiegészítő folyamatok a szóbeli szövegalkotás, valamint az önismeret fejlesztése.

A szakszók bevezetését a 11. f) feladaton kezdhetjük. Először a tanító szóban mondja el a feladat elején található információkat a döntésről, akár az egész osztálynak: „Ha több lehetőségünk van egy helyzet megoldására, *döntenünk* kell. Ezt tehetjük *előrelátóan, meggondoltan* (a következményekkel is számolva) vagy *elhamarkodottan, meggondolatlanul*.” A további teendők a következők:

?1 A gyerekekkel közösen adjuk meg az aláhúzott szavak magyarázatát.

?2 Ezután oldjuk meg a 11. fa) jelű feladatot. Olvassuk fel a gyerekeknek a *Tücsök és a hangya* című mesét, majd elemzés után állapítsuk meg, melyik állat döntése volt meggondolt, melyiké elhamarkodott. Az elemzéshez ajánlott kérdések: *Mikor volt döntési helyzetben a tücsök? Milyen megoldások között választhatott? Mi a magyarázata annak, hogy ő nem a munkát választotta?*

Mi lett a döntésének a következménye?

?3 Végül összefoglalhatja egy gyerek, hogy mi a véleménye a tücsökről (vagy a hangyáról) az elemzés után.

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

Δ Lehetnek olyan gyerekek, akiknek az értékeléshez szükséges szavak jelentésének megértése nehézséget jelent. Várjuk ki türelemmel, amíg ők is megtanulják a szavakat. Ehhez hozzásegíthetjük őket, ha e szavak gyakran szerepelnek a másolás, a szótározás, a gyorsolvasás gyakorlatanyagában.

Δ Többen nem fognak arra vállalkozni, hogy osztálytársaikról egyértelműen rossz véleményt mondjanak, még ha valójában úgy gondolják is. Ezért inkább nem szólalnak meg. Úgy segíthetünk nekik, ha azzal bátorítjuk őket: ha tapintatosan mondanak kellemetlen dolgot, az nem olyan bántó. Társuknak tanácsot is adhatnak hibája leküzdéséhez.

Δ Lesznek gyerekek, akiknek nehéz lesz az elemzés, rögtön értékelő kijelentéseket tesznek. Őket segíteni kell, ha szükséges, kérdésekkel, de ne maradjanak ki az elemzésből.

Δ A rosszindulatú vagy tapintatlan gyerekeket fogalmazásuk korrekciójára kell készíteni. („*Neked jól esne, ha valaki azt mondaná rólad, hogy lusta vagy?*”)

A tanulásirányítás normái

8 Az elemzések nem válhatnak moralizálássá („Ejnye, ejnye, ilyet nem illik másnak mondani!”)

9 Nem szabad hagyni, hogy az erőszakosabb gyerekek sértegessék a többieket.

10 Ne legyen a kiscsoportos véleménynyilvánítás a „*na-most-aztán-jól-megkapta*”-féle lehetőség!

11 A bevezetett terminusokat nem szabad szabatos magyarázat nélkül hagyni!

12 Ne törekedjünk a nyelvi modorosság, a közhelyhasználat megszilárdítására! (Bár néhány nyelvi formát érdemes ajánlani a gyerekeknek: „szerintem...”, „úgy gondolom...”, „egyetérttek...”, „nem értek egyet...” stb.)

Tájékoztató–ábrázoló szövegek alkottatása

Mit jelent a tájékoztató–ábrázoló szövegek alkotásának gyakoroltatása?

Bár az alábbiakat nagyrészt már a 2. osztályos *Tanítási program*ban is leírtuk, mégis fontosságuk miatt elengedhetetlennek tartjuk újbóli közlésüket. A tájékoztató–ábrázoló szövegek (elbeszélés, mesealkotás, hirdetés, üzenetközvetítés, leírás) alkotását egy-egy gyerektől kívánjuk. Azt tekintjük sikeres produkciónak, ha a szövegalkotó egyedül mondja végig a teljes szöveget, s nem kell kérdésekkel, kiegészítésekkel a segítségére sietni. A szövegalkotótól nemcsak a szöveg végigmondását kívánjuk, hanem azt is, hogy a szöveg az előre meghatározott műfaj sajátosságainak megfeleljen, s emellett *érdekes, információgazdag, mulatságos* is legyen.

3. osztályban elsődleges követelménnyé lép elő a *koherencia*. Ez azt jelenti, hogy arra készítjük a gyereket: szövegeik *ne legyenek terjengősek*, túlzottan bőbeszédűek; ne szabdalgassák fölöslegesen, burjánzó, a szöveg témájához alig-alig tartozó *útvesztők*; *ne hiányozzanak a szövegből* lényeges, a megértést akadályozó *információk*.

Továbbra is lényegesnek tekintjük a *hallgató figyelembevételét*: a beszélő csak annyit mondjon, amennyi a hallgatót érdekelheti, amit az még nem tud, s ami számára érdekes, fontos információ lehet.

E szövegek nagy részét ez évben is *kiscsoportos beszélgetések keretei között gyakoroltatjuk*. Tehát 6–10 gyerekkel az osztályterem egy elkülönített részében körbeülünk, hogy *mindenki mindenkint lásson*, s kezdeményezzük a beszélgetést: „*Meg tudtátok nézni a kacsacsőrű emlősről szóló ismeretterjesztő filmet? Ki tudná elmondani, hogy milyen ez az állat? Milyen az élőhelye, hogyan szaporodik? És egyáltalán, mi az érdekes benne? ...-nak mondjátok, ő nem látta a filmet!*” A többi tanuló ezalatt valamilyen önálló munkát végezzen (lásd az óravázlatot a függelékben!). A téma felvetés és a szövegalkotás után következhet az elhangzott szöveg *elemzése*.

Végül: továbbra is szükséges a *fegyelmezett, empátias, odafigyelő meghallgatás* gyakorlása („*Légy tekintettel a szövegalkotás nehézségeire, de tudj neki tanácsot adni, hogyan javíthatná ki esetleges hibáit!*”). S aki pedig éppen szöveget mond, annak *mindenkivel tartania kell a kapcsolatot*: váltson tekintetet minden hallgatójával, tudja a hangerejét szabályozni, tudjon időnként hatásszünetet tartani stb.

Hogyan gyakoroltatjuk az elbeszélő szövegek alkotását?

Az elbeszélő szövegek alkotásához felhasználható a 3. osztályos *Feladatgyűjtemény* 4. és 5. feladata, a *Diasorozat a szóbeli szövegalkotáshoz (3. osztály)* című taneszköz, valamint a *Zenei hangszalag a szóbeli szövegalkotáshoz (3. osztály)* című taneszköz. Továbbá természetesen a beszélgetések, elbeszélések tárgya lehet minden olyan esemény, amely a gyerekekkel történik. A fenti taneszközökhöz kapcsolódó szövegalkotási lehetőségek közül csak a diasorozat és a hangszalag használatát írjuk le részletesen. Az elbeszélés

gyakoroltatásának többi módja megtalálható az 1. osztályos *Tanítási programban*, valamint a 2. osztályos *Tanítási programban*.

- j) A 3. osztályos diasorozat különféle műfajú képzőművészeti alkotások reprodukcióit tartalmazza, valamint néhány népművészeti alkotás és a gyerekek számára érdekes állatok fotóit. A következőkben megadjuk e diák teljes jegyzékét.

Diasorozat a szóbeli szövegalkotáshoz (3. osztály)

13. Pekáry István: Szüret Velencén
14. A fáraó vadászik – egyiptomi falfestmény
15. Franz Marc: Harcoló formák
16. Laokoon feje – részlet a Laokoon csoportból
17. Picasso: Akrobatacsalád majommal
18. Részlet a Bayaux-i szőnyegről (XI. sz. Normandia)
19. Paradicsomkert festője
20. Vadászat – Mezopotámia
21. Állathajtók – egyiptomi dombormű
22. id. Pieter Brueghel: Parasztlakodalom
23. Csontváry Kosztká Tivadar: Sétalovaglás a tengerparton
24. Hieronymus Bosch: Részlet a Gyönyörök kertjéből
25. Ismeretlen mester (XIII. sz.): Balaam és szamara (miniatúra)
26. Joan Miro: Harlekin karneválja
27. Paul Klee: Parányi mese egy parányi törpéről
28. Pieter Brughel: Lusták országa
29. Pieter Brughel: Gyermekjátékok
- 18–30. Székely kapu, konyhabelső búboskemencével, faragott szék, faragott edénytartó, faragott szarutartály, fafaragások; tengeri csillagok, krokodilok, teknős, strucc, sivatagi rókák, zsiráfok, vízilovak.

A képzőművészeti alkotásokról való beszélgetések, szövegalkotások célja az, hogy a gyerekek gyakorolhassák a műalkotásokkal kapcsolatos *intuícióik, asszociációik* elmondását, megfogalmazását. A téma nyilvánvalóan igényli néhány szakszó bevezetését, de semmi esetre sem kell a tevékenységet a műalkotáselemzés irányába terelni. A műalkotásokról való beszélgetéseket nem tekintjük másnak, mint a *művészetről szóló kommunikálás* gyakorlásának. S most lássuk, hogyan végeztessük e gyakorlást!

6–10 gyereket ültessünk félkörbe, s anélkül, hogy a mű címét közölnénk velük, vetítsük ki Pekáry István *Szüret Velencén* című képét. Kérdezzük meg a gyerekektől, hogy milyen hangulatúnak találják a képet, mi jut eszükbe róla, mit szeretnének elmondani. Ha van jelentkező, hallgassák meg a gyerekek, majd az újabb jelentkező a saját élményeit fogalmazza meg. Ha a beszélgetés nem indul el magától segíthetjük kérdésekkel: „*Vegyétek számba, melyek az uralkodó színek a képen! Mit fejeznek ki az egyes színek?*” „*Hány részre lehetne osztani a képet? Miért?*” „*Nézzétek meg a kép két részén ábrázolt tárgyakat! Mit jelképezhetnek?*” Stb.

Nagy hiba lenne, ha egy és csak egy megoldást vagy választ keresnénk, hiszen egyaránt „jót mond” az, aki az élet és a halál kettős ábrázolását látja a képen, és az is, aki az öröm és a bánat, a gazdagság és az elmúlás megjelenítéseként „fejt meg” a műalkotást. Következő lépésként azt is magyarázzák meg a gyerekek, hogy a művész milyen eszközöket használt (az öröm, az élet kifejezésére például piros és sárga színeket, termő fákat, szőlőtőkét ábrázolt; a halált, az elmúlást a fekete színnel, a keresztekkel ábrázolta).

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a gyerekek a nonfiguratív képekről gazdagabban tudnak megnyilatkozni; asszociációikat, fantáziájukat ezek jóval erősebben mozgósítják, mint a figurális műalkotások. Feltehetően célszerű tehát a beszélgetéseket a nonfiguratív alkotásokkal kezdeni. Az első próbálkozás után készítsük arra a gyerekeket, hogy 1–2 perces felkészülés után egyedül mondjanak összefüggő szöveget egy-egy műalkotásról, s jó, ha egy-egy rövidebb történetet is ki tudnak találni a látottak alapján. Természetesen az alkotó művésztől minden esetben kell információt adnunk: mikor élt, hol, milyen nemzetiségű, melyek leghíresebb alkotásai, hogyan írjuk és hogyan ejtjük a nevét, s lehet rövid életrajzot is elmondani. Az előzőek közül mindig a legjellegzetesebbeket kell ismertetni a gyerekekkel. Hogy mikor, arra nincs szabály.

k) A hangszalag rövid, általában 3–5 perces részleteket tartalmaz kultúrkörünk legismertebb zeneműveiből. A válogatás csak a klasszikus és a mai modern zenére terjed ki. E részletek meghallgatásával és a róluk való beszélgetések szorgalmazásával ugyancsak a művésztől való beszélgetés gyakoroltatása a célunk, illetve a hangverseny-látogatások előkészítése. S most lássuk pontosabban, mely zeneművek részletei állnak rendelkezésünkre a hangszalagon.

Hangszalag a szóbeli szövegalkotás tanításához
(A zeneműrészletek jegyzéke)

30. J. S. Bach: D-dúr szimfónia
31. J. S. Bach: H-moll szimfónia
32. Bartók Béla: Kicsit ázottan
33. Beethoven: Vihar; Pásztorének
34. Chopin: Asz-dúr prelúd
35. Csajkovszkij: Diótörő – Induló
36. Csajkovszkij: Diótörő – Tánc a csokoládépalotában
37. Debussy: Golliwogg bábu tánca
38. Debussy: Csónakon
39. Debussy: Aranyhalak
40. Debussy: Kertek az esőben
41. Kodály Zoltán: Hegyi éjszakák I.
42. Kodály Zoltán: Székelykeserves
43. Kodály Zoltán: Felszállott a páva
44. Kurtág György: Galopp
45. Mozart: Versenymű hárfára és fuvolára
46. Muszorgszkij: A limoges-i piac
47. Orff: Pince mélyén
48. Ravel: Csipkerózsika álma
49. Ravel: Tündéri kert
50. Respighy: Róma fenyői
51. Respighy: Róma kútjai
52. Sáy László: Kotyogó kő egy korszakban

A zeneműrészletekről való beszélgetéseket Bartók *Kicsit ázottan* című művével kezdhethetjük. A mű meg-meglóduló, majd megtorpanó ritmusa a becsípett ember tétova, bizonytalan járását utánozza, a hangszerek pedig időnként a csuklást is „eljátsszák”. A gazdag humorú paródia feltétlenül mozgásba hozza a gyerekek fantáziáját. A mű címét persze nem kell előre elárulni, hanem elég annyit mondani: „Hallgassátok meg a rövid zenei részletet! Miről szólhat? Mi történhet benne? Mit fejez ki a zene?” A 6–8 fős hallgatóságot

készítsük arra, hogy egy-egy gyerek mondjon a zenemű részletéről hosszabb összefüggő szöveget. Utána a többiek mondják el egyenként asszociációikat. Ugyancsak feladat lehet, hogy a zeneműrészlet alapján elbeszélő szöveget mondjanak a tanulók.

Az elhangzott szövegeket természetesen – mint mindig – *elemezni kell*, mégpedig két szempontból. Az egyik szempont a *szöveg minősége*: folyamatos-e, követhető-e, tartalmaz-e elegendő szakszót (halkítás, erősítés, ritmus, tempó, hangzás stb.); ha elbeszélést mondanak a zene alapján, az műfaji szempontból megfelelő-e. A másik szempont az, hogy a *szöveg információi valóban a zenéről szólnak-e*. Az elemzést a kiscsoportos beszélgetés illemszabályainak figyelembevételével kell végezni.

A fent elírt főfolyamatot kiegészítheti (sőt jó, ha kiegészíti) a hangverseny-látogatás vagy az iskolai rendszeres zenehallgatás, majd az ezeket követő elemző beszélgetés.

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

- Δ Vannak olyan gyerekek, akiket „nem érdekel” a zene vagy a képzőművészet. Ne hagyjuk, hogy továbbra is távol maradjanak a művészettől, hanem legalább a szövegek hallgatóiként mindig kapjanak ők is egyszerűbb elemzési feladatokat. Feltehetően a zeneműrészlet vagy a kép alapján alkotott elbeszélő szöveg nekik is sikerélményt nyújthat.
- Δ Lehetnek olyan gyerekek, akik motiváltak ugyan, de a műalkotásokról való szövegalkotás meghaladja képességeiket. Számukra elsősorban szintén az elbeszélő szövegek alkottatását javasoljuk. Feltehetően sikeresen vonhatók be eleinte a műalkotásokról való beszélgetésekbe, ha a szószerkezet vagy mondat szintű megjegyzéssorokat is elfogadjuk tőlük, sőt az esetleg szó szintű, de lényeges és pontos válaszaikat, megjegyzéseiket is jutalmazzuk.
- Δ A cinikus színezetű, negatív értékítéleteket hangoztató gyereket türelmesen, toleránsan, de következetesen vonjuk be a munkába. Az „*Engem ez nem érdekel!*” „*Ez hülyeség!*” „*Unalmas az egész!*”-féle megjegyzéseket tiltsuk! Helyette: „*Magyarázd meg, miért nem tetszik! Mondd el pontosan, mi az unalmas benne!*” Egy ilyen feladat nagyon nehéz, de arra készíti a gyereket, hogy mélyebben is elemezze a műveket, végiggondolja véleményét.
- Δ Mivel a zenehallgatás is, a képzőművészeti alkotás látványa is a kiscsoportos és a pedagógus közös élménye lesz, több gyerek a konkrét rámutatással fog élni („*Itt ez piros, ez már sárga...*” „*Itt hangosabb lett...*”). Őket – hacsak lehet, és ez nem válik a motiváció kárára – készítsük pontosabb fogalmazásra: „*Jobb lenne, ha így fogalmaznál: a kép bal oldalán több a piros szín, mint a jobb oldalon. Ott inkább a sárga a több.*”
- Δ A feladatban motivált gyerekek egyaránt kapjanak olyan feladatokat, amelyek a műalkotásra irányulnak közvetlenül, és olyanokat is, amelyek a társaik szövegalkotásának elemzését kívánják meg.

A tanulásirányítás normái

13 Egyetlen gyerekre sem szabad direkt módon ráerőltetni a műalkotásról való beszélgetést. („*Márpedig innen addig el nem mész, amíg el nem mondd, mi volt a zenében!*”)

14 Ne sajnáljuk az időt a zeneműrészletek többszöri meghallgatására, mert egyszeri meghallgatás alapján felnőtteknek is nehéz feladat lenne az elemző szövegalkotás.

15 Ha az egyik csoport műalkotásokkal foglalkozik, az önálló munkát végzőknek is engedjük meg, hogy megnézzék a képet, meghallgassák a zenét, de legalább „lazább” feladatot kapjanak, hogy ne okozzon nekik gondot egy kicsit a másik csoportra figyelni.

A továbbiakban 3. osztályos gyerekek szövegeit közöljük mintaként minden változtatás nélkül, hogy a gyerekek szövegalkotási nehézségeit valamelyest érzékeltetni tudjuk.

A) Elbeszélés zeneműrészlet alapján

Respighy: *Róma kútjai*

„Volt egy kis patak ... és abban a patakban egy kicsi hal lakott. Az anyukája nem engedte csavarogni, mert a patak nagyon sziklák között folyt ... sziklás hegyen. És egyszer fickándozott a hal ... a ha ... halacska a kövek között, és odament a nagyorrú harcsa. »Gyere el a tengerbe!« azt mondja a kishalnak. A kishal félt, hogy a mamája megszidja, de a harcsa csak hívogatta, hívogatta. Aztán el ... a kishal elment vele. Egy darabig nagyon szépen úsztak, de aztán a harcsa megéhezett, és azt mondta a kishalnak: »Én most már megeszlek, úgymint olyan lassan úszol, meg nagyon éhes vagyok. Hamm!« És jól be akarta kapni a halacskát. Na de a kishal elkezdett visítozni, hogy »,,Segítség, fölfal a harcsa! Jaj, jaj!« Gyorsan odaúszott a rák, és a harcsának ... a harcsát jól megcsípte az ollójával, az meg elmenekült. A rák meg hazavezette a csavargó kishalat. Otthon anyukája annyira örült neki, hogy meg se szidta.”

B) Leíró szöveg egy zeneműrészletről

Sáry László: *Kotyogó kő egy korszakban*

„Ebben fabotokat ütögetnek össze. Nagyon érdekes a hangja. Az egész olyan, mint amikor egy labda legurul a lépcsőn és közben pattog ... Meg olyan is, mintha vissza is ... fölfelé is menne a lépcsőn. Mert a fabotok is egyszer magasabban, egyszer meg mélyebben szólnak ... Meg egy kicsit táncos is ez a labda, mert gyorsan is pattog, máskor meg egészen lassan. Olyan ... olyan vicces ... humoros ... nevet ... Mintha azt mondaná, hogy »Fogj meg!« De mindig elgurul.”

C) Leíró szövegalkotás képzőművészeti alkotás alapján

Franz Marc: *Harcoló formák*

„Ezen a képen a művész a jót és a rosszat festette. Itt alul ez a sok fekete a rossz, és a karmaival meg akarja ragadni a jót. A jó ... Fölül a piros nyelvek, az a jó. Olyan, mint a tűz. A sárga csíkok benne .. azoktól olyan, mint a lángok. Ezért is gondolom, hogy ez a jó, mert úgy érzem, hogy melegem lesz tőle ... A fekete és a piros verekszenek ... belecsapnak egymásba, nem is tudnak ... itt nem is lehet őket megkülönböztetni ... Az biztos, hogy a jót még nem tudta legyőzni a rossz. Ez a fekete ... Lehet, hogy ez a halál.”

Mindhárom szöveget jónak tekinthetjük (eltekintve egy-két apró szövegtani hibától). Ilyen szöveget a gyerekek többsége félév táján már tud alkotni. Ennek az a feltétele, hogy hetente egyszer kapjon minden gyerekek ilyen típusú feladatot.

Hogyan gyakoroltatjuk a leíró szövegek alkotását?

A leíró szövegek alkotásához felhasználható a 3. osztályos *Feladatgyűjtemény*ből a 9–13. feladatsor, a *Diasorozat a szóbeli szövegalkotáshoz* című taneszköz állatokat és népművészeti tárgyakat bemutató kockái, valamint az *Egymás között* című munkafüzet *Útbaigazítás* című fejezete. A leírás gyakoroltatásának módját már az 1. osztályos *Tanítási programban*, illetve a 2. osztályos *Tanítási programban* leírtuk, s a leírtakat tartjuk érvényesnek a 3. osztályra vonatkozóan is. Ebben az évben egyetlen ponton kívánjuk bővíteni a leírás gyakoroltatását. A

személyleírás tanítása során olyan szakszók tanítását is föl vállaljuk, amelyek a pszichológia és az etika körébe tartoznak. Ezeket a szavakat, szópárokat találhatja meg az olvasó összegyűjtve fejezetünk elején a *b)* pont alatt. (Fegyelmezett–fegyelmezetlen, önálló–önállótlan, stb.) E kifejezések és jelentésük megtanításával hozzájárulunk az *önismeret* tanításához, a *szókincsbővítéshez*, az *erkölcsi gondolkodásmód fejlesztéséhez*, valamint a *jellemzés előkészítéséhez*.

A személyleírást tekintjük a fentiek alapján *főfolyamatnak*. Az *önismeretre vonatkozó szakszók tanítása* ebben az összefüggésben *feltételi folyamatnak* tekinthető. Az előzőek alapján a személyleírás tanításának szakaszai ezek lesznek:

- l) a személyleírás gyakoroltatása az eddig tanultak alapján;
- m) az egyes terminusok megtanítása a *Feladatgyűjtemény* 11. feladatának segítségével;
- n) a megtanult szakszó alkalmaztatása személyleírásokban.

Ez a három szakasz ismétlődik minden újabb szó, szópár tanításakor.

És most lássuk az utóbbi két szakaszt részletesen is.

Az egyes szakszók bevezetésének ajánlott módját a *Feladatgyűjtemény* 11. *p)* feladatán mutatjuk be. 8–10 fős csoportban úgy ültessük a gyerekeket, hogy jól lássák egymást és a táblát (írásvetítőt) is.

Olvassátok el a táblára írt szavakat (segítőkész, jószívű, önző, irigy)! Mondjátok el, mit jelentenek! Melyik tulajdonságokat tekintjük közülük jónak és melyeket nemkívánatosnak?

Esetleg előzetesen ki lehet adni szócikkolvasási feladatnak a *Magyar értelmező kéziszótárban* a szavak jelentésének elolvasását, de ugyanez a feladat kiadható a gyerekek által megfogalmazott jelentés ellenőrzéseként is. Ezután adjuk ki a 11. *pa)* jelű feladatot:

Hallgassátok meg (vagy olvassátok el) Wilde meséjét! Az a címe, hogy A csillagfiú. A végén mondjátok el, hogy milyennek tartjátok a Csillagfiút! Használjátok a most olvasott szavakat is!

Ezután olvassuk fel a mesét! A mese végén hagyjuk, hogy a gyerekek elmondják asszociációikat, megfogalmazzák élményüket, majd figyelmeztessük őket az előzetesen kiadott feladatra! Nem baj, ha több gyerek együtt tudja csak „összehozni” a helyes választ, de szerencsés, ha azt végül egy tanuló összefoglalja. Ezek után 1–2 hétig több alkalommal szerepeljenek a szavak mondatalkotási, gyorsolvasási, helyesejtési feladatokban is, hogy a rögzítésre minél többféleképpen teremtsünk alkalmat!

A szó megtanulása után legfeljebb egy héttel kapjanak ilyen feladatot a gyerekek:

„Biztosan van olyan ismerősötök, akivel nem szívesen ülnétek egy csónakba. Mondjátok el, miért nem! Használjátok azokat a szavakat is, amelyeket a táblára írtam! Írjátok le a külsejét is!” A táblára írt szavak: *segítőkész, jószívű, önző, irigy*. E szavak változhatnak, sokasodhatnak attól függően, hogy mennyit tudnak már a gyerekek. Tulajdonképpen a leírás, a jellemzés szempontjait adják meg.

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

Δ Azokkal a gyerekekkel, akik nehezen tanulják meg a személyeket jellemző szavakat, a többiektől eltérően gyakrabban végeztessünk e szavakon olvasási, gyorsolvasási, mondatalkotási tréningeket.

Δ Azoktól gyerekektől, akinek egyetlen folyamatos leírás is gondot okoz, ne kérjük feltétlenül, hogy a személyekről szóló leírásaikban alkalmazzák a megtanult terminusokat. Elégedjünk meg azzal, hogy a tulajdonságokra vonatkozó egyszerű feladatokat meg tudják oldani.

A tanulásirányítás normái

16 A tulajdonságokat jelentő szavak tanításakor sohasem szabad a jelentésmagyarázatot elhagyni, és a megértést ellenőrizni kell.

17 A megtanított szavak térjenek vissza a napi tréningekben is: gyorsolvasás, helyesej-tés, helyesírás, szótárzás.

Végül közölünk néhány leírást állatokról, amelyeket 3. osztályos gyerekek mondtak el. Felhívjuk az olvasó figyelmét a szövegek szakszerűségére (vagy legalább az arra való törekvésre). A szövegeket változtatás nélkül adjuk közre, hogy mintát adhassunk a várható teljesítményekre, s érzékeltetni tudjuk a gyerekek szövegalkotási nehézségeit.

A szarvasmarha

A szarvasmarha párosujjú patásállat. A pata anyaga szaru. Ez támasztószövetekből áll ... A ... szarvasmarha őse az őstulok, ez már rég kipusztult. Annak a magyar ... annak a híres leszármazottja a magyar szürke, ez nálunk csak a Hortobágyon él ... Szürke színű ... és ... nem használják tejtermelésre ... inkább igát szoktak vele húzni, de azt is csak régen. A tej- és hústermelő állatok a ... a lapány(?) marhák, ezeket ... üzemekbe szokták tartani, színük lehet barna ... pöcök vagy pedig egyszínű vörös ... A ... újszülött normális teheneknek a neve ... borjú ... a ... ha fiú, akkor ... bikaborjú, ha nőtény, akkor üszöborjú ... A kiherélt tehenet ... bikát ökörnek hívják. *(Közepes produktum)*

A kutya

Öt ... óta az emberrel él ... azt vadászatra elvitték az emberek. A sakál rokona ... A vadászatnál ... öö ... fölhasználták aaa ... va... az elejtett vad megkeresésére és... megfogására... ööö... a fo... a szemfogai kúp alakúak ... aa ... Tarajos tépőfogai vannak, a körmét nem tudja behúzni, ezért zajos járása van ... Mozgása gyors, izmos testalkatú ... ki ... kitartóan tud futni ... ÖÖÖ ... körülbelül kettőszáz ... ööö ... kettőszáz kutya fajta él a... országba... aa ... ország-világ ... ba ... A ... az ... három részre osztják föl. Van a va... a vadászkutya, a törpekutya és a ... mm... a ... vízkutyák és a ... a ... házat őrző kutyák, Ez a komondor, a puli ... a puli ... és a ... ööö ... kuvasz . a ... a ... a házat szokták ... a házat őrző kutyák ... ö ... a ... a farkaskutya és ... a német juhász. *(Jó produkció)*

A kutya

Már tízhónapos korban képes szaporodni. Hat vagy nyolc kölyköt fial ... a ... háromhónapos korukban már kitaní ... lehet tanítani őket...

Aaa hím kan...

(Gyenge, de szövegszerű produktum)

Hogyan tanítjuk a mesealkotást?

A tevékenységet a 3. osztályos *Feladatgyűjtemény* 6. feladata segítheti. A mesealkotást előkészítette már két éven keresztül a mesebefejezés tanítása, valamint az irodalom tananyagában szereplő mesék olvasása és elemzése. A mesealkotás tanítása ugyanúgy történik, mint az elbeszélő szöveg alkotása, élmény és fantázia alapján. A többletet a mesére jellemző motívumok, nyelvi fordulatok beemelése jelenti: három kívánság, testvérpórba; a hetes, a kilences, a tizenkettes szám; a főhős próbák elé állítása, stb.

A mesealkotás gyakorlása kis csoportban történhet. A *Feladatgyűjtemény* 6. ce) jelű feladatát adhatjuk a gyerekeknek, és még azt is: *Alkalmazzátok a mesétekben a 3-as, a 7-es és a 9-es számokat!* A 6. cd) feladat: *Mondjátok mesét a társaitoknak! A köerdőben játszódjék, és a Tündérszarvas legyen a főszereplője!*

A mesemondást elemezzék a gyerekek a következők szerint:
Tudta-e a mesemondó a hallgatóival tartani a kapcsolatot?
A szöveg megfelelt-e az elbeszélés műfaji követelményeinek?
Alkalmazta-e a mesélő a népmesékre jellemző nyelvi sémákat és a tanító által kijelölt népmesei motívumot?
Érdekes, eredeti, humoros volt-e a mese?
Az üzenetközvetítés, a hirdetés, a társalgás és a szövegértés gyakoroltatásának módját az 1. és a 2. osztályos *Tanítási programok* tartalmazzák, az azokban leírtak érvényesek a 3. osztályra is.

A szóbeli szövegalkotás gyakoroltatásának tanulásszervezési kérdései

53. Mivel a szóbeli szövegalkotás csak 6–10 fős kis csoportokban gyakoroltatható, ez a tevékenység nem oldható meg differenciált munkaszervezés nélkül. Az pedig feltételezi a tanulók fejlett önálló munkavégzési képességét és mind a pedagógus, mind a gyerekek részéről az állandó halk beszédtonust.
54. A műfajok nagy részét már két éve tanulják a gyerekek. Ezért nem baj, ha egyik-másik műfaj havonta csak egyszer kerül sorra. Azoknak a műfajoknak a gyakorlása, amelyeket a gyerekek irodalomból vagy fogalmazásból éppen gyakorolnak, mind a lemaradó, mind a középső, mind a gyorsan haladó csoportoknak hetente legalább egyszer legyen feladata.
55. Egy-egy gyerekre legalább kéthetente kerüljön az önálló szövegalkotás sora. Ez azt jelenti, hogy alig-alig múlhat el tanítási nap szóbeli szövegalkotás nélkül.
56. Egy-egy gyakorlási alkalom 5–15 percig tartson, attól függően, hogy régóta gyakorolt műfajról van-e szó (rövidebb idő) vagy újabb ismeretek bevezetéséről (hosszabb idő); hosszabb az elmondandó szövegműfaj (elbeszélés) vagy rövidebb (hirdetés)!
57. Ha egy-egy műfajban vagy témában a szövegek eleinte nem sikerülnek túl jól (vagy egyáltalán nem), ne azt a következtetést vonjuk le belőle, hogy az a műfaj vagy téma nem való a harmadikos gyerekeknek, vagy hogy „én ezt nem tudom csinálni”, vagy: „ennek a gyakorlásnak semmi értelme sincs egyébként sem”, hanem tulajdonítsuk a kudarcot vagy részleges kudarcot a kellő gyakorlás hiányának!

Felhasznált irodalom

- Deme László: *Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség*. Budapest, 1978. Kossuth Könyvkiadó 122 p.
- Hernádi Miklós: *Közhelyszótár*. Budapest, 1985. Gondolat Kiadó. 440 p.
- Montágh Imre: *Mondjam vagy mutassam?!* Budapest, 1985. Móra Ferenc Könyvkiadó. 146 p.
- Szende Tamás: *A szó válsága*. Budapest, 1979. Gondolat Kiadó. 256 p.
- Zsolnai József: *Beszédművelés kisiskolás korban*. Budapest, 1978. Tankönyvkiadó. 192 p.

A kommunikáció tanítása

A kommunikáció tanításának az a célja, hogy *a gyerekek humánusan és sikeresen érintkezzenek a környezetükben lévő élőlényekkel – emberekkel és állatokkal egyaránt.* A humánusság itt annyit jelent, hogy se lelkiileg, se testileg ne sértsék meg a másikat együttlétük során. A kommunikáció sikeressége pedig azt jelenti, hogy a lehető legpontosabban fejezzék ki szándékaikat, illetve értsék meg a másikat.

Ha egy közlés nem humánus vagy nem sikeres, rögtön zavar támad az érintkezésben – akár tudják, érzik ezt a kommunikációs partnerek, akár nem. Az érintkezésbeli hibák felismeréséhez, elkerülésük érdekében tanítjuk 3. osztálytól hangsúlyozottabban a *kommunikáció tényezőit, funkcióit és a metakommunikációt.* Ez azonban csak a jéghegy csúcsa! A kommunikáció tanulása az iskolában attól a perctől kezdődik, amikor a tanító és a tanítvány reggel megpillantják egymást, és akkor szakad meg, amikor a nap végén elbúcsúznak egymástól. A tanító viselkedése a gyerek számára kommunikációs minta, követendő modell – erényeivel és hibáival együtt.

A kommunikáció tanítása során használt terminusok és normák jegyzéke:

arcjáték, beszéd, a beszéd és a mozdulatok kapcsolata, beszélő, ellentmondás, 1. személy, érintés, felhívás, *gesztus*, hallgató, hangsúlyozás, helyettesítés, ismétlés, kapcsolatteremtés, kiegészítés, kifejezés, *kommunikáció*, kommunikációs szerepek, közlés, 2. személy, megismertetés, nem nyelvi jelek, a szereplők előzetes ismeretei, szerepcseré, távolság szabályozás, tekintet, testtartás.

Kommunikáció akkor történik, ha a szereplők beszéddel, írásban vagy mozdulatokkal közölnek valamit egymással.

58. személy az, aki közöl valamit a másikkal.

59. személy az, aki befogadja a közléseket.

Szerepcseré akkor történik, ha az 1. személytől 2. személy lesz, vagy a 2. személyből 1. személy lesz.

A nem nyelvi jelek a következők: tekintet, arcjáték, gesztusok (a kéz és a kar mozdulatai), testtartás (a fej, a törzs és a lábak helyzete), érintés, távolság szabályozás (közeledés és távolodás) és a hangadás jellemzői (az, ahogyan beszélünk).

A közlések feladata lehet, hogy a másik emberrel kapcsolatot teremtsünk, megismertessük valamivel, felhívjuk (felszólítsuk) valamire, és kifejezzük magunkat (állapotunkat, érzelmeinket).

A mozdulatok (a nem nyelvi jelek), a beszédet helyettesíthetik, kiegészíthetik, hangsúlyozhatják, ismételhetik vagy ellentmondhatnak neki.

Kommunikáció során a beszélőre, illetve a hallgatóra kell nézni.

A hangerőt az szabja meg, hogy mekkora távolságra van tőlünk a másik ember.

Idegen emberekhez nem illik közel állni és őket megérinteni.

Törekedni kell arra, hogy másokat ne zavarjunk gesztusainkkal.

Röviden és pontosan kell fogalmazni.

Törekedni kell a tapintatos véleménynyilvánításra.

Nem szabad másokat megsérteni, gúnyolni, csúfolni és zavarni.

A művelődési intézményekben nem szabad másokat a műélvezetben megzavarni.

Az állatokat és a növényeket tilos bántani.

Az emberi kommunikáció tanítása

Melyek az emberi kommunikáció tényezői és funkciói?

A 2. osztályos *Tanítási program Beszédfejlesztés* című részében a kommunikációs tényezőket és funkciókat már leírtuk, ezért itt csak felsoroljuk ezeket.

Tényezők

1. Szerepek: 1. személy (beszélő, küldő, adó, feladó, stb.)
2. személy (hallgató, vevő)
2. Szerepcsere
3. Jelrendszerek: nyelv (beszéd, írás)
nem nyelvi kódok: tekintet
arcjáték (száj, szemöldök mozgása)
vokális kód (ahogyan beszélünk)
gesztusok (kéz és kar mozdulatai)
testtartás (fej, törzs, láb mozgása)
tériköszabályozás (távolságtartás)
érintések
írás kép (ahogyan írunk)
4. Üzenet, közlemény
5. Körülmények: kontextus (nyelvi és tárgyi környezet)
hely
idő
a szereplők előzetes, illetve közös ismeretei

Funkciók

60. Kapcsolatteremtő (fatikus) funkció
61. Kifejező (emotív) funkció
62. Megismertető (referenciális) funkció
63. Felhívó (konatív) funkció

Hogyan zajlik az emberi kommunikáció?

Az 1. személy az üzenetét a jelrendszerek segítségével észlelhetővé teszi, azaz közleménnyé alakítja. A 2. személy ezt a közleményt látja, hallja, majd visszaalakítja üzenetté, azaz megérti. Ezután következik a *szerepcsere*: a 2. személyből 1. személy lesz, most ő közöl. A közlemények valamilyen funkcióval bírnak. Mindez meghatározott körülmények között történik, s a szereplők között kapcsolat van.

A gyerekeknek 3. osztályban még nem tanítjuk, de a pedagógusnak tudnia kell, hogy a mindennapi érintkezés ennél bonyolultabb. *A szereplők egyszerre vannak mindkét szerepben, de az egyik szerep domináns, a másik kiegészítő.* Például: ha valaki hallgatja a másikat, akkor dominánsan a 2. személy szerepében van. Eközben azonban bólogat vagy unottan néz, stb. Tehát 1. személy is egyben, de ez csak kiegészítő szerep. Aki beszél, az 1. személy (domináns szerep), miközben beszél, észleli a másik nyelvi közléseit (a bólogatást például), tehát egyben 2. személy is (kiegészítő szerep). *A szerepcsere tehát a domináns szerep megváltozása.*

Hogyan tanítjuk a kommunikációs tényezőket és funkciókat?

Felhasználható taneszközök: *Nemverbális kommunikáció* (hangosított diasorozat), az *Egymás között* című tankönyv (a kommunikáció tanulásához) és a *Feladatgyűjtemény* (A kommunikáció tanítása). Valamint újságokból kivágott fényképek, amelyek embereket ábrázolnak, s kommunikációs szempontból elemezhetők – ezeket folyamatosan lehet gyűjteni a gyerekekkel.

A kommunikációs tényezőket és funkciókat *sztuációba* ágyazottan tanítjuk. A mindennapi élethelyzetek kommunikációs szempontból *is* elemezhetők. Természetes dolog az, hogy ezekben a helyzetekben a gyerekek beszélnek, így a kommunikáció tanítását nem célszerű elkülöníteni a *beszédfejlesztéstől*. Nem különülnek el sem a tananyagrendszerben, hiszen egy tevékeny fősztályt alkotnak (*II. Beszédfejlesztés, kommunikációtanítás*), sem a taneszközökön. Például az *Egymás között* című munkafüzetben a kommunikációs funkciók és a beszédműfajok egymáshoz rendelve. Így:

Szövegműfajok	Kommunikációs funkciók
Kapcsolatfelvétel (köszönés, megszólítás, bemutatkozás)	Kapcsolatteremtő funkció
Szándéknyilvánítás (kérés, felszólítás, tudakozódás, meghívás)	Felhívó (felszólító) funkció
Véleménynyilvánítás	Kifejező funkció
Tájékoztató (útbaigazítás, hirdetés, üzenetközvetítés)	Megismertető funkció

A kommunikáció tanítása szorosan kapcsolódik az *iskolán kívüli önműveléshez* is. Hiszen a művelődési intézmények látogatása során a gyerekek az élet olyan változatosságával szembesülnek, amit az iskolán belül képtelenség megteremteni. Ezért nem véletlen, hogy a *Feladatgyűjteményben* 54. művelődési intézményben játszódó, elképzelt szituációt írtunk le. A mindennapi élethelyzetekben tanítványainknak meg kell felelniük még az *illemszabályoknak* is. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a kommunikáció tanítása akkor sikeres, ha *kiegészül* a beszédfejlesztéssel, valamint az illem és az iskolán kívüli önművelés tanításával.

A továbbiakban *feladattípusok* szerint mutatjuk be a kommunikáció tanítását.

o) *Kommunikációs hiba felismerése*. Az *Egymás között* című tankönyvben található ilyen feladatok. Például: a közléseknek megfelelő jelzőket kell aláhúzni a gyerekeknek. Íme néhány részlet (több feladatból):

- ?4 Tanító néni! Szeretném megkérni a tanító nénit arra, hogy legyen szíves adni nekem egy zöld színest, mert az enyémnek az előbb kitörött a hegye, és most nem tudom kiszínezni vele a fa koronáját.   udvariatlan, udvarias, bőbeszédű, tömör, körülményeskedő
- ?5 Tanító néni! Adjon egy zöld színest, mert az enyémnek kitört a hegye!   udvarias, udvariatlan, szűkszavú, bőbeszédű, tömör
- ?6 Tanító néni! Nincs egy zöld színese?   udvarias, udvariatlan, szűkszavú, bőbeszédű, pontatlan

- ?7 Olyan szép zöld ceruzája van a tanító néninek! Az enyémnek kitört a hegye. rejtetten kérő, szűkszavú, hízelgő, kedveskedő, erőszakos
- ?8 Tanító néni, ugye ide tetszik nekem adni ezt a zöld színeset? nyíltan kérő, magabiztos, félénk, bizalmaszkodó
- ?9 A Robi elvette a zöld színesemet, és nem akarja visszaadni! Tessék szíves adni egy másikat! rejtetten kérő, nyíltan kérő, árulkodó, szűkszavú stb.

A gyerekek többségének nem jelent problémát a hibák felismerése. Sikertelen megoldás esetén a tanító azzal segíthet, ha maga mutatja be a hibás közlést, helyzetet. Ilyenkor tekintettel, arcjátékkal, testtartással, gesztusokkal, érintéssel és a hangjával is illusztrálja a hibát. Ha ez sem segít, akkor a minősítő jelzőket egyesével olvassák a gyerekek, s mindegyik után vizsgálgják meg a közleményt. Például: udvariatlan-e a közlés? Mitől az?

- p) *Kommunikációs hiba megnevezése.* Az előbbinél nehezebb feladattípus, mivel a gyerekeknek maguknak kell rájönniük a hibára. Egy példa az *Egymás között* című tankönyvből:

Milyen hibát követnek el bemutatkozáskor a képen látható gyerekek? Írd le!

A képeken egy-egy felnőtt és gyerek szerepel, éppen kezet fognak. Az egyik fiú túlságosan közel áll a felnőtthez, a másik messziről nyújtja a kezét, a harmadik nem néz a férfira, stb. Ha a tanulók nem jönnek rá a hibára, a tanítóval játsszák el a helyzetet, majd állapítsák meg, hogy mi zavarta a bemutatkozást. A pedagógus és a gyerekszereplők elmondhatják saját tapasztalataikat is: Kényelmetlen volt messziről kezet nyújtani. Zavart, hogy nem néztél rám. Kellemetlen érzés volt, hogy olyan közel álltál hozzám a kézfogáskor. Stb.

- q) *Kommunikációs hiba javítása.* Történhet mind az a), mind a b) típusú feladatok (a hibák felismerése, illetve megnevezése) után, de lehet önálló feladat is. Például a hangosított diasorozat 5. képén néhány gyerek áll, egyikük szégyenkezve lehajtja a fejét, a többiek nevetnek rajta. A hangszalagról a következők hallhatók:

Gyerekszivaj.

Narrátor: A szünetben Jani észrevette, hogy a vele szemben álló Jocó nadrágjának a cipzárja lecsúszott. Odakiáltott a fiúnak:

Jani: Jocó, húzd fel a cipzáradat, mert kilátszik az alsógatyád!

Nevető, hahotázó gyerekhangok a zshivaj fölött.

Narrátor: Mi a véleményetek az előbbi helyzetről? Milyen volt Jani viselkedése? Vajon hogyan érezte magát Jocó? Ti mit tettetek volna Jani helyébe? Beszéljétek meg!

(Elemzés a tanító irányításával.)

Narrátor: Bizonyára ti is megállapítottátok, hogy Jani is, és a gyerekek is sértően, tapintatlanul viselkedtek. Jocó szégyenkezett.

(Képváltás. 6. kép: Jani Jocó mellett áll, és a fülébe súg valamit. A többi gyerek egymással beszélget.)

Narrátor: Figyeljétek meg és mondjátok el, hogyan figyelmezteti Jani Jocót arra, hogy lecsúszott a cipzárja!

Jani (Halk, majdnem suttogó hangon): Jocó, lecsúszott a cipzáród. Húzd fel!

Jocó: Köszí, hogy szóltál.

(Elemzés a tanító irányításával.)

Narrátor: Észrevehettétek, hogy Jani odament Jocóhoz, és a fülébe súgva, tapintatosan figyelmeztette.

Ha az 5. kép elemzése során a gyerekek nem jönnek rá a hibára, a tanító a következő kérdésekkel segíthet nekik:

?10 Mit akart Jani mondani Jocónak? (Az üzenet megállapítása.)

Azt, hogy lecsúszott a cipzárja.

?11 Hogyan közölte ezt? (A közlemény megállapítása.) Nagy távolságról, hangosan és gúnyolódva. (Hiba a térközszabályozásban, a vokális kódban és a szövegben.)

?12 Ki hallotta a közlést? Kinek kellett volna hallania? (A valóságos és a célzott 2. személy megállapítása.) Csak Jocónak kellett volna hallania. Stb.

A 6. kép *egy lehetséges jó megoldást* mutat be. Természetesen a tanulók kitalálhatnak más megoldásokat is. A tanító mindent elfogadhat, ami *humánusan* oldja meg a problémát. Az egyes megoldásokat el lehet játszani a gyerekekkel. A helyzeteket azért célszerű eljátszani, mert rögtön kiderül, hogy jó-e a megoldás.

r) *Kommunikációs szempontú elemzés.* Azok a feladatok tartoznak ide, amelyekben a gyerekeknek meg kell állapítaniuk a kommunikációs tényezőket és funkciókat egy fényképen vagy írásban adott élethelyzetben. Például: be kell keretezniük egy párbeszédben azokat a közléseket, amelyek a kapcsolatfelvételt szolgálják. (Köszönés, megszólítás...) Vagy: a hangosított diasorozat képein és az általuk gyűjtött fotókon végezhetnek ilyen elemzéseket.

A hangosított diasorozat első része a nem nyelvi közlések elemzésére is használható. (4–9. kép: térközszabályozás, 10–14. kép: testtartás és gesztusok, 15–19. kép: érintés, 20–30. kép: arcjáték és tekintet.)

A *Feladatgyűjtemény* kommunikációs részének 2. a) jelű feladata mintát ad a (fény)képek elemzésére:

?13 Mondjátok el, hogy milyen a képen látható emberek arca, tekintete, testtartása, gesztusa! Mekkora a köztük levő távolság?

?14 Milyen viszonyban lehetnek egymással ezek az emberek?

?15 Mire gondolhatnak, mit érezhetnek éppen?

?16 Miről beszélgethetnek most?

?17 Hol és mikor készülhetett a fotó?

Fontos, hogy a gyerekek a képen látható emberek nem nyelvi megnyilvánulásaiból következtessenek a köztük lévő viszonyra, állapotukra, érzelmeikre, közléseik lehetséges tárgyára. Például: „Közel állnak egymáshoz, lehet, hogy ismerősök.” Ha a tanulók nem mondják el a nem nyelvi jellemzőket, akkor a tanító kérdezzen rá azokra. („Miből gondoljátok, hogy a férfi szomorú?”)

s) *Helyzetmegoldás alternatívák közüli választással.* Ez a feladattípus az *Egymás között* című tankönyvben szerepel. Íme egy konkrét példa:

Oldd meg az alábbi helyzetet!

A tanítód arra kér, hogy hozd el a tanári szobából az osztálynaplót. A helyiségben egy ismerős tanító tartózkodik. Mit mondanál neki? Válassz ezekből a közlésekből, vagy írd újabbat!

- t) A naplóért jöttem.
- u) Az én tanító nénim küldött a naplónkért.
- v) Tanító néni, a naplónkat kereselem.
- w) Legyen szíves ideadni a 3. osztály naplóját. A tanítóm küldött érte.
- x) Tessék nekem ideadni a naplónkat.
- y) _____

Mi a hiba az *a), b), c), e)* kérdésekben? Beszéljétek meg!

A gyerekek önállóan válasszanak az alternatívák közül, majd játsszák el a helyzetet. A játék során kiderülnek a kommunikációs hibák is. Ehhez azonban az kell, hogy a tanító is részt vegyen a játékban. Fontos, hogy *a felnőttet a pedagógus* játssza, mert így biztosíthatja, hogy a hibákra valóban rájöjjenek a gyerekek. Például:

- (gyerek) – A naplóért jöttem.
- (tanító) – Milyen naplóért?
- Vagy: – Az én tanító nénim küldött a naplónkért.
- És ki te tanító nénid?
- Vagy: – Tessék nekem ideadni a naplónkat.
- Melyik osztályba jársz?

A hiba a tanító válaszaiból derül ki: a kérés pontatlan. Az is lehet, hogy a gyermeknek ismerős a tanító, de a tanító nem ismeri a gyereket. (Főleg a nagyobb iskolákra jellemző ez.) A hiba tehát az volt – kommunikációs terminusokkal –, hogy az 1. személy rosszul mérte fel a 2. személy előzetes ismereteit. A *d)* megoldás kielégítő, de hiányzik belőle a köszönés (kapcsolatfelvétel).

Ha a gyerek játszik egy felnőtt szerepében, lehet, hogy nem veszi észre a hibát – példánknál maradván: szó nélkül odaadja a naplót, esetleg még hozzáteszi, hogy „Tessék!” Ha a pedagógus nem játszik, akkor kívül marad a helyzeten. Ha „kívülről” szól bele, hogy irányítson, megzavarja a gyerekeket, s azok kiesnek a szerepükből.

Az alternatívaválasztásos feladatokkal tanítjuk meg azt is, hogy vannak olyan szituációk az életben, amikor a kommunikációs és az illemszabályok felrúghatók. Ezek az úgynevezett „veszélyhelyzetek”. (Ha éjjel kigyullad a ház, pizsamában is kimenekülhetünk az utcára, annak ellenére, hogy a hálóruga nem utcai viselet.) Íme egy feladat a tankönyvből:

Gondold át a következő helyzetet!

Állsz a zebránál. A jelzőlámpa pirosat mutat. Melléd érkezik egy idős ember, és lelép a járdaszegélyről.

A baleset megakadályozására melyik lenne a leghatásosabb felszólítás? Keretezd be!

- z) Bács! Nem tetszik látni, hogy piros a lámpa? Tessék visszajönni, mert még elüti valami!
- aa) Bács! Elüti valami! Piros a lámpa! Jöjjön vissza!
- bb) Jöjjön vissza! Elüti valami! Piros a lámpa! Nem tetszett látni?

Példánkban a leghatásosabb a *c)* megoldás, amely rögtön a baj elkerülésére szólít fel. Egy kép is van a tankönyvben, amelyen egy gyerek elkapja az idős úr kabátját, s húzza vissza a járdára. Ebben a helyzetben a következő hibákat *kell* elkövetni: nincs kapcsolatfelvétel; ismeretlen ember testi érintése – azért, hogy a megoldás sikeres legyen, a veszély elháruljon.

cc) *Helyzetmegoldás.* Az előbbinél jóval nehezebb feladattípus, mivel a gyerekek előtt nincsenek sem szemet szűrő hibák, sem segítő alternatívák. Az alábbi példa a tankönyvből való, az egyik előző feladat variációja.

Mit tennél a következő esetben? Írd le, majd játszd el az osztálytársaiddal a helyzetet!

A tanítód téged küld el a tanári szobába az osztálynaplóért. A helyiségben egy ismeretlen ember ül. Nem tudod, hogy ki lehet, annyi bizonyos, hogy nem az iskolákban dolgozik.

A gyerekeknek önállóan kell kitalálniuk, hogy mit csináljanak az adott helyzetben, majd több gyerek is elmondhatja, illetve eljátszhatja a szituációt a tanítóval. Minden egyes játék után mondják el a tanulók a véleményüket a megoldásról. Ha az esetleges hibákat gyerekek nem ismerik fel, a tanító az *ismeretlen szemszögéből* beszéljen azokról. Például:

?18 Illetlenül, sőt, durván kérdezted tőlem, hogy „Ki maga?”.

?19 Kellemetlen érzés volt, hogy bejöttél, és nem köszöntél nekem. Mintha nem is léteztem volna, átnéztél rajtam.

?20 Főlöszlegesen kérdezted meg tőlem, hogy hol a naplótok. Mivel nem itt dolgozom, nem tudhatom.

?21 Kényelmetlenül éreztem magam, mert állandóan lestél rám, miközben kerested a naplókat. Stb.

A játékot addig kell folytatni, amíg legalább egy jó megoldás nem születik. A hibás megoldásokat javíttassa a tanító a *hibázó* gyerekekkel.

A mindennapok során gyakran előfordul, hogy az egyik szituációt a gyerek jól megoldja, más hasonló helyzetben meg „csődöt mond”. Miért? Mert megváltozott a szituáció egy-egy eleme, azaz kommunikációs tényezője, s ehhez a gyerek nem tudott alkalmazkodni. Ezért oldatunk meg a tanulókkal sok *hasonló* helyzetet. (Lásd a fenti példát: a tanári szobában ismerős tanító van vagy egy idegen.)

Ha alkalmat ad rá a feladat, a tanító tudatosítsa a gyerekekben a viselkedések mögött meghúzódó *erkölcsi motívumokat*. Például az ilyen feladatok megoldásakor:

(Feladatgyűjtemény 2. ka) feladat)

Hogyan viselkednétek a következő helyzetben? Játsszuk el!

Az egyik osztálytársatok le akar szakítani egy védett, ritka virágot az arborétumban, hogy hazavigye, mert nagyon megtetszett neki a növény.

A tanító a következőket kérdezheti a tanulóktól:

?22 Miért akarja elszakítani a gyerek a virágot?

?23 Kinek jó az, hogy hazavigye? A gyerekeknek? A virágnak jó? És az arborétumnak? A többi látogatónak jó?

?24 A gyerekeknek meddig lenne jó?

Remélhetőleg a gyerekek rájönnek, hogy a virág elpusztulása csak a gyerekeknek lenne jó, s neki is csak egy-két napig, ezért nem szabad elszakítani a növényt. (Ugyanezért vétek vadvirágot szedni kirándulás során.) Ha a gyerekek nem jönnek rá a viselkedés háttérében lévő erkölcsi motívumra, a tanító mondja meg nekik. (Önzés.)

dd) *Mindennapi élethelyzetek megoldása.* Ez az összes közül a legnehezebb „feladat”, mert a legösszetettebb és a legéletszerűbb – ezért a leginkább fejlesztő is. Ilyen például egy múzeumlátogatás, attól a perctől kezdve, hogy a gyerekek kilépnek az iskola épületéből – addig a pillanatig, amíg vissza nem érnek oda. Hasonló helyzet egy többnapos osztálykirándulás. Az iskolában főleg szabadidőben, óraközi szünetekben adódnak „helyzetek”.

Az iskolán kívüli élethelyzetek egy része *előre látható* problémákat jelent, így megoldásukra fel lehet készíteni a gyerekeket. A fölkészülés lépései a következők:

64. *Kommunikációs szabályok megbeszélése.* A látogatás (kirándulás) előtt legalább egy héttel el kell kezdeni a fölkészülést. A tanító a gyerekekkel gyűjtse össze, hogyan kell viselkedniük az adott helyen (utcán, villamoson, múzeumban). Ha az osztályból még egyetlen tanuló sem volt a meglátogatott intézménytípusban, akkor a tanító mondja el a normákat. Például: A múzeumokban nem szabad hangosan beszélgetni, futkározni.

65. *Kommunikációs tréningek.* A látogatás előtti napokban a tanító gyakoroltassa az előre látható helyzetek megoldását. Íme egy példa a *Feladatgyűjteményből* (2. ia) jelű feladat):

Hogyan viselkednétek a következő helyzetben? Játsszuk el!

A múzeumok és a kiállítótermek pénztáránál be kell jelenteni, hogy honnan, melyik iskolából jöttünk, s hányan vagyunk. Titeket bízlak meg ezzel a feladattal.

Ezután következik a játék. A tanító játssza a pénztáros szerepét, egy gyereket válasszon ki a bejelentéshez. A gyerekek kommunikációs szempontból a következőket kell tenni: kapcsolatfelvétel, tájékoztatás (funkciók) – igazodva a kommunikációs tényezőkhöz (2. személy előzetes ismeretei, viselkedése, tárgyi környezet, stb.).

Játék közben a tanító pénztárosként kontrollálja a helyzetet, ez segíti a gyereket: könnyíti vagy nehezíti a feladatát. Például:

(A gyerek tanácstalanul álldogál.)

?25 Szervusz! Mit szeretnél?

?26 Csókolom. Csoportot szeretnék bejelenteni.

?27 Melyik iskolából jöttetek?

A jól kommunikáló, magabiztos fellépésű gyerek feladatát azzal nehezítheti a „pénztáros”, hogy *szándékosan kommunikációs hibát ejt.* Úgy, ahogy ez az életben is előfordul. (A pénztáros könyvet olvas, felpillant a gyerekekre, de tovább olvas, esetleg fel se néz, stb.) Az ilyen helyzeteket a gyerekek nagyon élvezik – a játékban, nem az életben –, és jót nevetnek a hibázó felnőttön. A játék után a tanító mindig beszélje meg tanítványaival, hogy a kiválasztott gyerek jól oldotta-e meg a helyzetet. Ha hibázott, újabb játék során javítson. (A tanulók azt is állapítsák meg, hogy a felnőtt szereplő mit vétett, milyen normákat sértett meg.)

66. *Kommunikációs normák felidézése.* Közvetlenül az indulás előtti percekben történjen. A tanító kérdezze meg a gyerekektől, hogyan kell viselkedniük az utcán, a múzeumban stb., tehát vegye sorra az összes helyszínt. Ekkor kell felidézni az esetleges veszélyhelyzetek megoldását is. (Mit tegyenek akkor, ha például valamelyikük lemarad a többiektől a metróban. Szálljon le a következő állomáson, és menjen a forgalmi ügyeletre.)

A kommunikációs normák felidézését mindaddig folytatni kell a látogatások előtt, amíg a gyerekeknek nem megy a normának megfelelő viselkedés. A normákat azok a tanulók mondják el, akik általában hibáznak, s ne az úgynevezett „jó gyerekek”.

A látogatások során kétféle probléma adódhat.

67. *A megbeszélte viselkedési norma megszegése* (például: hangoskodás). A tanító az egyes gyerekekhez igazodva cselekedjen. Halkan figyelmeztesse a tanulókat, s ha ez sem használ, hívja maga mellé. Sorozatos normaszegésnél kilátásba helyezhet büntetést (a

legközelebbi alkalommal a hibázó gyerek az iskolában marad, s nem mehet múzeumba). A látogatástól való eltiltást csak végső esetben és ritkán használhatja a pedagógus. Ha ugyanis gyakran büntet ezzel, akkor nem lesz hatásos, másrészt pont azokat rekeszti ki, akiknek legnagyobb szükségük lenne a gyakorlásra. („Nem tud viselkedni a gyerek, ezért nem viszem el sehova, rám ne hozzon szégyent. → Nem lesz a gyereknek alkalma arra, hogy megtanulja a helyes viselkedést. → Nem tud viselkedni a gyerek...” Az ördögi kör így zárul be.)

Ha több gyerekre vagy az osztály döntő többségére jellemző a normasértés, akkor az egész csoportot gyűjtse össze a tanító, és halkán, de határozottan figyelmeztesse őket. Erre nem szabad sajnálnia az időt.

68. *Előre nem látható helyzetek is problémát okozhatnak*, amelyre az iskolában nem lehetett felkészülni. Ilyenkor a pedagógusnak segítenie kell a helyzet megoldásában – ott, a helyszínen. A *Feladatgyűjtemény 2. i)–m)* jelű feladatai 54 megoldandó helyzetet írnak le, amelyek múzeumban, kiállító teremben, színházban, moziban, arborétumban, állatkertben és járműveken játszódnak. E szituációk többsége ilyen váratlan (előre nem tervezhető) helyzetet mutat be, éppen azért, hogy ezek megoldását is gyakoroltassuk. Például:

Kirándultok az osztállyal. A buszra felszáll egy rokkant ember, akinek hiányzik a fél karja. A melletted ülő osztálytársad hosszasan bámulja a férfit.

A moziban elvesztetted a ruhatári jegyed. Hogyan váltanád ki a kabátodat?

Az állatkerti látogatás során az egyik osztálytársatok, hogy közelebről láthassa a farkast, átmászik a védőkörláton.

A múzeumban rá akar beszélni a pénztáros arra, hogy vedd meg az egyik katalógust. Te egy másikat szeretnél megvásárolni.

A kiállító teremben véletlenül összeismerkedtek a bemutató művésszel. Mit kérdeznének tőle?

Ezeket a feladatokat ugyanúgy kell megoldatni, ahogyan az *f)* jelű részben leírtuk (*Helyzetmegoldás*).

Az egyes látogatások lezárása kommunikációs szempontból kétféle módon történhet.

69. Az iskolába visszatérve *a tanító elemeztesse a gyerekekkel a viselkedésüket*. Például megkérdezheti tőlük, hogy kik azok, akik nem vétettek a viselkedési normák ellen. Hol, mikor és hogyan hibáztak? Ha valamelyik gyerek elfelejti, mit vétett, a társai vagy a tanító emlékeztesse arra.

70. Az iskolába érkezés után és az elkövetkező órákon *a tanító a gyerekekkel játssza el azokat az előre nem látott helyzeteket, amelyek a látogatáson történtek, és problémát okoztak a tanulóknak*. Állapítsátok meg, mi okozott gondot, találják ki, mit lehetne tenni legközelebb ha hasonló helyzetbe kerülnek. E feladat megoldására lásd az *f) Helyzetmegoldás* című részt.

Végül megjegyezzük, hogy a látogatásokra való felkészítés, lebonyolításuk és lezárásuk *kiegészítendő az iskolán kívüli önművelés tanításával*. Ennek részletes leírása a program önműveléssel foglalkozó részében található [*c) Művelődési intézmények látogatása*].

Az iskolai óráközi szünetekben és szabadidőben is sok „életszagú” helyzetbe kerülnek a gyerekek, amelyekről csak utólag értesül a pedagógus. Nemegyszer árulkodás révén vagy

éppen tetten érve a veszekedő, verekedő gyerekeket, akik konfliktusukat nem tudták megoldani. Ilyenkor segíthet a tanító például azzal, hogy *újrajátszatja* a gyerekekkel a spontán szituációt. (Sok esetben az nem segít, ha csupán elmondhatja, hogy mi történt, ugyanis a gyerekek – akárcsak a felnőttek – szubjektívan érzélik a történeteket. Előfordulhat, hogy egy gyerek a másik védekező mozdulatát támadásként éli át, stb.) A történetek újrajátszása lehetőséget ad arra, hogy a tanulók értelmezzék egymás közléseit, mozdulatait. („Azt hittem, meg akar ütni.” „Megsértett azzal, hogy azt mondta...” „Rosszul esett, hogy kicsúfolt.” Stb.) Ennek nagy szerepe lehet az *empátia*, a beleérző képesség fejlesztésében. Az egymással szemben álló felek vagy osztálytársaik azt is elmondhatják, hol lehetett vagy kellett volna mást mondani vagy tenni, hogy elkerüljék az értelmetlen veszekedést, verekedést. Hogyan lehetett volna *kulturáltan* megoldani a problémát? Végül a „sértett felek” megkísérelhetik újra játszani a problémás helyzetet, most már „javított” formában.

Mi a metakommunikáció?

Vegyünk például egy egyszerű kommunikációs megnyilvánulást, a köszönést. Sokféleképpen lehet mondani, hogy „Jó napot kívánok!” Közönyösen, kényszeredetten, gúnyosan, kimérten, kedvesen, „foghegyről”, szorongva; hosszasan a szemébe nézve a másikkal vagy csak alig rápillantva; magabiztos, délceg testtartással vagy magunkat összehúzva; lehet köszönni már öt méterről előre vagy sehogy. Amit közlünk, az a kommunikáció elsődleges, tárgyiszintje. Általában a beszéddel közöljük, például: „Jó napot kívánok!” *A kommunikáció másodlagos szintje (a metaszint) a tárgyiszintet minősíti.* Ha közönyösen köszönök: „nem vagy számomra különösebben fontos”. Ha kedvesen köszönök: „szimpatikus vagy nekem, örülök, hogy látlak, szeretlek, stb.”. A metakommunikáció általában *nem nyelvi jelekkel történik és nem is szándékos.* Ezért *őszin-tébb*, mint a nyelvi kommunikáció. (Szavakkal könnyebb hazudni. Vannak, akik mozdulatokkal is tökéletesen képesek hazudni, ilyenek a szélhámosok.)

A metakommunikáció nem önálló jelrendszer. Általában testnyelvvel (mozdula-tokkal) valósul meg. Meg kell jegyeznünk, nem minden mozdulat metakommunikatív (!), hanem csak az, amelyik *minősít* egy szóbeli megnyilvánulást. A minősítés vonatkozhat a szituációra („Csak vicceltem!”), a 2. személyre (kényszeredett köszönés), az 1. személyre (remegő kéz – félelem), a tárgyi környezetre (valaki irigykedve leszólja a másik lakását) stb.

Mit tanítunk a metakommunikációból a 3. osztályban?

A „metakommunikáció” szót ne használjuk a gyerekek között, hanem a beszéd és a mozdulat kapcsolatáról szójunk. (Az erre vonatkozó ismereteket a *Nemverbális kommunikáció* című hangosított diasorozat tartalmazza.) Az alábbiakban M. L. Knapp alapján írjuk le, milyen viszony lehet a beszéd és a mozdulatok között.

- ee) *Ismétlés.* A mozdulatok egyszerűen megisméttlik azt, amit mondunk. (Például: „Jobb-ra futottak!” – mondjuk, és közben jobbra mutatunk a kezünkkel.)
- ff) *Ellentmondás.* A mozdulatok jelentése ellentétes a beszéddel. (Ha kedvetlen, unott hangon válaszolunk egy kérdésre, hogy van kedvünk moziba menni.)
- gg) *Helyettesítés.* A mozdulatok helyettesítik a beszédet. (Felismerjük a fáradtságot az elgyötört arcról, görnyedt testtartásról, lógó végtagokról akkor is, ha az illető nem mondja, hogy fáradt.)
- hh) *Kiegészítés.* A mozdulatok módosíthatják vagy elmélyíthetik a szóbeli üzenetet. (Egy gyerek feszélyezetten viselkedhet, miközben egy gyengén sikerült munkájáról beszélget a tanárával.)

ii) *Hangsúlyozás*. A mozdulatok a beszéd egy részeit kiemelik, hasonlóan ahhoz, hogy az írott szövegben aláhúzzuk a lényegét. (Ha a szülő szidja a gyermekét, egyes kifejezéseit úgy emeli ki, hogy azoknál összehúzza a szemöldökét, megragadja a gyerek vállát, stb.) A hangsított diasorozat a metakommunikáció fenti [a)–e)] fajtáit mutatja be a gyerekeknek azért, hogy jobban megértsenek másokat (a 2. személy szerepében).

Hogyan tanítjuk a metakommunikációt?

Egy-egy órán 5–10 perces egységekben vetítjük le a megfelelő diaképet (hanggal együtt), a következő részletekben:

32–33. kép: helyettesítés és ismétlés,

34–36. kép: ellentmondás és kiegészítés,

37–38. kép: hangsúlyozás.

A következő képeken (39–52.) gyakoroltatható a metakommunikáció felismerése, bár az ábrázolt helyzetek elsősorban szituációk megértéséhez, illetve megoldásához készültek. Nézzünk ezekből egy példát! A 39. képen egy testvérpár látható. A kisebbik gyerek (fiú) egy rajzot mutat a nővérének. A lány fitymálós arccal néz rá. Hang:

Narrátor: Hallgassátok meg a következő jelentet!

Fiú: Bori! Ezt rajzoltam a születésnapodra.

(Csend.)

Fiú: Tetszik?

Lány (bizonytalan hangon): Igen, nagyon.

Narrátor: Mit gondoltok, valóban nagyon tetszik Borinak a rajz?

Milyen hangon válaszolt öccsének a kislány? Milyen az arckifejezése?

Tapasztalataink szerint a gyerekek hamar felismerik, hogy a lány mozdulataival (arcával, tekintetével, testtartásával) és hangjával ellentmond annak, amit szavakkal mond. Ha mégis gondot okozna az ellentmondás felismerése, akkor a gyerekek utánozzák a lány hangját, tekintetét, mimikáját! Hallgassák meg a magnóról többször is a hangját. Felvetődhet, hogy a lány hazudik. Ekkor a tanító beszélje meg a gyerekekkel, hogy mi lehet az ellentmondás oka. (Lehet, hogy valóban nem tetszik a kislánynak az öccse rajza, de nem akarja megbántani a testvérét. Az is lehetséges, hogy meglepte a rajz, nem tudja, hogy mit ábrázol, s azért válaszolt bizonytalan hangon.) Egyébként a metakommunikációnak még egy fajtája felismerhető a szituációban: a helyettesítés. (A fiú első közlésére a lány nem válaszol, a testnyelv helyettesíti a szóbeli közlést.)

A metakommunikáció megértésének további gyakorlása *helyzetmegoldás* során történik. (*Feladatgyűjtemény 2. i)–m)* jelű szituációk.) Íme néhány példa (a metakommunikációra utaló részeket kiemeltük):

Egy kiállításon véletlenül beállsz az egyik látogató és az általa szemlélt festmény közé. Az ismeretlen ember *lesújtóan* néz rád.

Egy kiállításon apró, törékeny szobrok láthatók, amelyeket magas állványokra helyeztek el. A teremőr, amikor meglát benneteket, *kioktató hangon* közli, hogy hogyan viselkedjétek, nehogy leverjétek egy szobrot.

A helyzetek elemzése és megoldása előtt a gyerekek próbálják megfejtetni a metakommunikációt. Ezt a tanító kérdésekkel segítheti: Miért nézett az ismeretlen látogató *lesújtóan*? Mit fejezett ki a tekintetével? (Megzavarta őt a gyerek a mű élvezetében. A *lesújtó* tekintet – metakommunikációs szempontból helyettesítés – funkciója: véleménynyilvánítás, kifejezés. „Figyelmetlen vagy!” Egyben felhívás is: „Menj el előlem!”)

Megfigyelhető gyerektípusok a mindennapi érintkezés során

Kommunikációs szempontból sokféle gyerektípus különböztethető meg, és a mindennapi érintkezés során a gyerekek – akárcsak a felnőttek – ugyancsak sokféle kommunikációs hibát követnek el. A hibák tünetek, amelyeknek számos oka lehet. Íme néhány:

- ?28 A gyermekben rossz szokások alakultak ki. (Például: mindig nagyon hangosan beszél.)
- ?29 A gyerek nem ismeri az adott érintkezési normát. (Lehet, hogy nem tudja, idegenekhez nem illik bizalmasan közel állni.)
- ?30 Ismeri a normát, de elfelejtette.
- ?31 Ismeri a normát, de nem vált szokásává az annak megfelelő viselkedés.
- ?32 Valamilyen aktuális tényező zavarja a normának megfelelő viselkedésben (beteg, szorong, frusztrált helyzetben van, stb.).
- ?33 Új, szokatlan helyzetbe került.
- ?34 Személyes tulajdonságok zavarják a normának megfelelő viselkedésben (agresszivitás, túlzott féltékenység, alacsony önbizalom).
- ?35 A 2. személlyel szemben érzett negatív attitűdök megléte (ellenszenv, előítélet).
- ?36 Pozitív interperszonális attitűdök hiánya vagy alacsony szintje (szeretethiány, kooperációs készség alacsony szintje).

A továbbiakban a kommunikációs tényezők alapján írjuk le a főbb gyerektípusokat.

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

N e m n y e l v i h i b á k

Δ *Tekintet.* A beszélő nem néz a hallgatóra vagy fordítva (a mi kultúránkban rossz szokás, kivéve azt, amikor valaki szégyelli magát, akkor természetes dolog). 3. osztályra már ismerik a gyerekek azt a normát, hogy illik a másokra nézni. A szembe nem nézőket a tanító tapintatosan figyelmeztesse, ha velük beszélget. Azt is megteheti, hogy ha a kisgyerek hosszabb ideje máshová néz, akkor (a tanító) tartson rövid szünetet a beszédében. Ha a gyermek ismét rátekinet, mondja meg neki, azért hagyta félbe a mondandóját, mert látta, hogy nem figyelt rá. Tilos a gyereket durván megszegényíteni, vele kiabálni: Ha én beszélek, nézz rám! Mi lenne, ha rám néznél?! stb. Ezekre a gyerekekre fokozottan ügyeljen a tanító: rájuk nézzen, ha beszél velük. Mivel rossz szokásról van szó, a tekintettartás javítása többéves program. Gyors sikerben senki ne reménykedjen!

Δ *Arcjáték.* Általában a bohóckodásra hajlamos gyerekek sokat fintorognak, s ezt a környezetük is megerősíti. („De jópofa ez a gyerek!”) Vannak olyan gyerekek is, akiknek úgynevezett

Δ „farcuk” van, arcizmaik keveset és lassan mozognak. A gyerekek hajlamosak arra, hogy felvegyék kommunikációs partnerük arc kifejezését. A pedagógus ezt kihasználhatja oly módon, hogy különösen ügyel a mimikájára, ha ezekkel a gyerekekkel beszélget vagy rájuk tekint óra közben. A visszafogott mimikájú tanulóval beszéljen élénk, kifejező arccal. Az ilyen kisgyereket nem szabad megszegényíteni, mert ezzel csak további gátlásokat építenének ki benne. („Nevess már!” „Ne bámulj már!” „Ne vágj olyan bamba képet!” stb.) A bohóckodó gyerekekre a tanító nézzen komoly arccal, főleg, ha viselkedése nem illik az adott szituációhoz, és tapintatosan figyelmeztetheti is. A visszafogott mimikájú gyereket különösen sokat dicsérje a pedagógus a nemverbális kommunikációs játékok során (érzelmek, állapotok kifejezése; *Feladatgyűjtemény 2. ba–bg, c)* jelű feladatai).

- Δ *Gesztusok, testtartás.* Az úgynevezett „z á r t” t a r t á s ú gyerekek gesztusai visszafogottak, olyanok, mintha senkit sem
- Δ akarnának magukhoz engedni. A „n y i t o t t” t a r t á s ú gyerekek élénken gesztikulálnak, nemegyszer hadonásznak, végtagjaikat szanaszéjjel hagyják. Sok gyerekek rossz a testtartása:
- Δ görnyedten áll, ül. Egyesek jellemzője a z s e b r e v á g o t t vagy c s í p ő r e t e t t k é z , így akkor is szemtelennek tűnnek, amikor
- Δ egyébként nem azok. Találkozhatunk c s o s z o g ó gyerekekkel is, akár azért, mert lusták emelni a lábukat, vagy mert utánoznak egy számukra fontos embert, aki szintén csoszog. Stb.

Azokat a hibákat, amelyeknek elemzése nem okoz gátlásokat, nyilvánosan beszélje meg a gyerekekkel a tanító. Ehhez készültek a hangosított diasorozat 12–13. képei (hanyag testtartások, gesztusok). A csoszogást és a mutogatást négy szemközt kell megemlíteni az érintett tanulóknak. A tanító azt is mondja meg nekik, hogy ezzel a viselkedéssel zavarhatnak másokat, s felajánlhatja további segítségét. (Egy lehetséges mód: egy „titkos” jel, amit csak a gyerek és a pedagógus ismer, de amelyre a gyerekek javítaniuk kell a hibájukat. Például: ha a tanító a gyerek kezére néz, akkor annak vissza kell fognia élénk gesztikulációját; ha a lábára tekint, akkor csoszogás nélkül kell járnia, stb.)

A visszafogott gesztusú, zárt testtartású gyereket dicsérni kell, ha jól teljesít a nemverbális kommunikációs gyakorlatokban (*Feladatgyűjtemény 2. b), c)* jelű feladatok).

- Δ Térközsabályozás és érintés. Egyes gyerekek t ú l s á g o s a n
- Δ m e s s z e á l l n a k kommunikációs partnerüktől, mások
- Δ b i z a l m a s k ö z e l s é g b e kerülnek ismeretlenekkel is, esetleg gátlás nélkül megérintik őket. Hogy kihez mekkora távolságra álljanak a gyerekek, azt a 7–9. és a 18. diakkal szemléltetheti a tanító. A mindennapok során tapintatosan lehet figyelmeztetni is a gyerekeket: „Gyere közelebb!”, „Állj távolabb egy kicsit, így takarsz másokat!” stb. A tanító maga is változtassa helyzetét velük szemben, hogy beállítsa a megfelelő távolságot. Ha valamelyik gyerek zavaró módon érinti meg társait vagy pedagógusát, vele négy szemközt kell megbeszélni ezt a problémát.

Az iskolai szituációban tipikus hiba, hogy szabadidőben, óraközi szünetekben

- Δ a gyerekek a tanterem egyik feléből á t k i a b á l n a k a terem másik felébe egy ott lévő társuknak ahelyett, hogy odamennének hozzá. A tanító ne csak figyelmeztesse őket, hanem mutasson példát. Ő sem hívhatja a tanári asztalhoz tanítványait úgy, hogy odakiált nekik.

E l t é r é s e k az 1. és a 2. s z e m é l y e l ő z e t e s i s m e r e t e i k ö z ö t t

A mindennapi érintkezésben megfigyelhető, hogy egyes gyerekek a szóbeli

- Δ közleményben f ö l ö s l e g e s e n mondanak olyan információkat, amelyeket a hallgató ismer. Mások viszont o l y a n i n f o r m á c i ó k a t s e m k ö z ö l n e k , amelyekre

- Δ a másik embernek szüksége lenne ahhoz, hogy megértse az üzenetet. Ezekre a hibákra tapintatosan figyelmeztetheti a tanító a gyerekeket. („Várj, ezt nem értem, mert nem

tudom, hogy ...”, „Ezt nem kell részletezned, mert én is ismerem. És mi történt aztán?...”)

Hiba a szerepcserében

Δ **Vannak gyerekek, akik félbeszakítják társukat csak azért, hogy magukhoz ragadják a beszéd fonalát. A tanító figyelmeztesse őket, ha eltérnek a témától vagy félbeszakítanak valakit.**

Δ **Ez utóbbi csak akkor indokolt, ha az a valaki nem akarja átadni másoknak a szót. Azaz olyan kisgyerek, aki beszélni szeret, de (meg)hallgatni nem. Őt arra figyelmeztesse a pedagógus, hogy hallgassa meg társait is. Végül a harmadik**

Δ **típus a „hallgata g” – neki már a szeme rezdülésére is reagáljon a tanító: „Látom, mondani akarsz valamit.” A kérdő forma („Mondani akarsz valamit?”) nem jó e célra, mert a gátlásos gyerek erre rögtön nemmel válaszol.**

A metakommunikáció iránti érzéketlenség

Δ **Vannak gyerekek, akik kevésbé érzékenyek a metakommunikatív jelzésekre. Például, ha a tanító a szája elé teszi a mutatóujját (a „Psz! Csönd legyen! helyettesítése végett), ezt nem értik meg vagy nem veszik figyelembe. Ha viszont ugyanezt a felszólítást szóban kapják, akkor teljesítik. Ők inkább a verbális közlések vételére vannak beállítódva. A sikeres kommunikáció érdekében számukra a tanítónak le kell fordítania szavakra a testnyelvet. („Az előbb azért emeltem az ujjam a szám elé, hogy maradj csöndben. Ez a mozdulat ezt jelenti, jegyezd meg!”) A metakommunikáció iránt kevésbé érzékeny gyerekekkel sok képelemzést kell végeztetni a nem nyelvi közlések felismerése érdekében. (Lásd programunk *Kommunikációs szempontú elemzés és Hogyan tanítjuk a metakommunikációt?* című részeit.)**

Az emberi kommunikáció tanításának normái

18 A pedagógusnak mindig humánusan és kulturáltan kell érintkeznie tanítványaival és azok szüleivel!

19 Tilos a gyermeket megalázni vagy stigmatizálni (negatív jelzőkkel minősíteni és beskatulyázni) kommunikációs hibái miatt.

A nem emberi kommunikáció tanítása

Mi a biokommunikáció?

Hogyan kommunikál az ember az állatokkal?

E kérdésekre a választ Székely Pál *Állat az állatnak üzen. Biokommunikáció* című könyve alapján írjuk le röviden. „... az állatok biokommunikációja nem azonosítható, de még csak nem is állítható párhuzamba az emberi beszéddel. [...] azok a kísérletek, amelyek [...] azonosságot vagy hasonlóságot akarnak bizonyítani, [...] arra utalnak, hogy nem tudunk szabadulni emberi előítéleteinktől, és nem tudunk az állatok szemszögéből ítéletet mondani. [...] az alapvető különbséget kell feltárni ahhoz, hogy az állatokat megértsük, viselkedésüket megmagyarázzuk, és ha kell, befolyásolhassuk.

A fejlett biokommunikációs képességű állat tud *jeleket, szimbólumokat* használni. Vannak figyelemreméltóan értelmes, intelligens állatok (például a majmok, a delfinek), amelyek viszonylag gazdag szimbólumkészletre („szókincsre”) tehetnek szert (legalábbis emberi idomítás révén). Gondoljunk csak a 800 szavas delfinszótárra vagy a főemlősök 100–200 szavas szókincsére. [...] Idomításkor [...] egyoldalú információátadásról van szó. [...] Miként lehet ezt a folyamatot kétoldalúvá tenni [...] Erre a legtöbb faj hangszignáljai alkalmatlanok, mert az állat és az ember hangképzése és információfeldolgozása igen eltérő mechanizmussal megy végbe. A majmokkal való kapcsolatteremtésre például a süketnémák gesztusai alkalmasabbak. Egy gorillával sikerült 375 gesztust megismertetni úgy, hogy azt ő is, és gondozója is egyértelműen használni tudta. Ez már olyan dialógust tett lehetővé, ami a majom szűk érdeklődési körére korlátozódott. A gesztusokkal, szimbólumokkal való információcserét az állatok legfejlettebb kommunikációs formájának tekinthetjük (a méhek tánca is ilyen).

[...] az állat [...] kommunikációs készségét *öröklött sajátosságként* megszületésekor *szinte készen kapja*. A tapasztalatszerzés, a tanulás és a gyakorlás természetesen az állatnál is fontos – fajonként eltérő mértékben – [...]

[...] Vannak, akik bizonyos állatcsoportokban (delfinek) igazi beszédkészség kialakítását is lehetségesnek tartják. Ehhez alapot nyújt a többi között a delfinek cerebralizációja (az előagyának a többi agyrészhez viszonyított fejlettsége), amelynek foka adott esetben – pl. a palackorrú delfinnél [...] – az emberét is túlhaladja. Ez a magasabb idegrendszeri teljesítmény megítélése szempontjából döntő szerepet játszik.

Bár az emberi beszéd csak a mi tulajdonunk, [...] ez nem ok az állatok képességeinek lebecsülésére. Az állatokat nem lehet az emberhez mérni; ezek az élőlények sokkal korábban keletkeztek. [...] és a természetes rendszerek tagjaiként rendkívüli módon tudtak alkalmazkodni környezetükhöz. [...] érzékszerveik teljesítőképeségeik szempontjából messze meghaladhatják az emberi érzékelés képességeinek határait. Az állatok saját lehetőségeiknek, saját képességeiknek megfelelően, egymáshoz másképp kapcsolódva élnek; *nem alattvalóink*. [...] De velük mégis egy természeti környezetben (a bioszférában) élünk, s közös a sorsunk is...”

Hogyan tanítjuk?

Felhasználható taneszközök: a *Feladatgyűjteményben A kommunikáció tanítása* című rész 1. a)–d) jelű feladatai, az *Egymás között* című könyvből *Emberek és állatok* című fejezet. Továbbá ilyen témájú cikkek, fotók, kiállítások, rádió- és tévéműsorok és a gyerekek állatkerti és az állattartásból származó élményei, tapasztalatai.

Az állat, valamint az ember és az állat közti kommunikáció a következő tevékenységek során tanítható:

jj) Szövegek néma olvasása a munkafüzetből, folyóiratokból (*Süni, Állatvilág* stb.) és könyvekből. A munkafüzetben található feladatok az alábbi témákból adnak ízelítőt:

?37 állatok kommunikatív viselkedése,

?38 állatkísérletek,

?39 állathívogatók és -terelők,

?40 állati viselkedés megfigyeléséből eredő szólások.

A szövegek néma olvasása után a gyerekek önállóan oldják meg a feladatokat. Az ellenőrzés történhet kiscsoportos kommunikáció során is, annál inkább, mert a megoldások jó része nem olvasható ki a szövegből, hanem önálló gondolkodást kíván. Például: Ha te lennél a kutató helyében, mire következtetnél a látottakból? Mit gondolsz, miért a madarak hívogatói dallamosabbak?

kk) *Leíró szöveg alkotása élmény alapján. A Feladatgyűjtemény 1. c) és d) jelű feladatai alapján végeztethető. Ha a gyerekek tartanak otthon valamilyen állatot, figyeljék meg és rajzolják le annak különböző viselkedését. (Várja az etetést, játszik, fél, stb.) Az iskolában a tanulók beszéljenek társaiknak megfigyeléseikről a rajzok segítségével. Ha nem mondanák el, a tanító kérdezzen rá, hogyan mozog az állatuk, milyen a testtartása, milyen hangokat ad stb.*

Az állati viselkedésről kép (fotó) vagy (tévé)film alapján is mondhatnak leíró szöveget a gyerekek. Az előzetes felkészüléshez a *Feladatgyűjtemény 1. a) és b) jelű feladatai* adnak kérdéseket. A viselkedés leírása *kiegészítendő* az állat külsejének leírásával.

ll) *Társalgás kis csoportban az állatok viselkedéséről.* Ha több gyereknek van hasonló élménye (többen látták ugyanazt az állatokról szóló filmet, olvastak egy könyvet vagy cikket), a tanító kics csoportos kommunikációt szervezzen nekik (a programunkban már megszokott módon.)

mm) *Megfigyelt állatok mozgásának utánzása.* A mimetikus játékokhoz hasonlóan végeztethető.

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

Δ Előfordulhat, hogy a gyerekek kínozzák, bántják az állatokat. A pedagógus – ennek megelőzése érdekében – beszélgessen erről a tanítványaival. Ne engedje, hogy a gyerekek például cserebogarat kössenek zsinórra és pörgessék azt, vagy élő bogarakat türe szúrjanak.

A tanulásirányítás normái

20 A tanító tiltsa meg tanítványainak az állatok bántását, kínzását.

21 A tanító próbáljon kialakítani a gyerekekben egy szeretetteljes viszonyt az állatok iránt. Beszéljen maga is szeretettel az állatokról.

22 Ha van rá lehetőség, a gyerekek gondolozzanak állatokat otthon és az iskolában is. (Madáretetés stb.)

Felhasznált irodalom

Bahtyn, M. M.: *A beszéd és a valóság.* Budapest, 1986. Gondolat Kiadó. 559 p.

Buda Béla: *Az empátia – a beleélés lélektana.* Budapest, 1985. Gondolat Kiadó. 391 p.

Buda Béla–László János: *Beszéd a szavak mögött.* Budapest, 1981. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 173 p.

Kommunikáció I–II. (Szerk: Horányi Özséb). Budapest, 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 317, 432 p.

Széky Pál: *Állat az állatnak üzen. Biokommunikáció.* Budapest, 1986. Natura. 236 p.

Az illem tanítása

Mit jelent az illem tanítása?

Az illem tanítása során a pedagógus feladata az, hogy a gyerekek

- ?41 megismerjék az illemszabályokat;
- ?42 megfogalmazzák az illemszabályokat;
- ?43 alkalmazzák a megismert illemszabályokat szerepjátékokban és mindennapi élethelyzetekben;
- ?44 megtanulják az illemszabályokhoz kapcsolódó szokásokat és technikákat;
- ?45 képesek legyenek saját maguk viselkedésének, illetve egyének és egy embercsoport magatartásának értékelésére.

Ezekhez a tevékenységekhez az 1., a 2. és a 3. osztály számára készült *Feladatgyűjtemény* és az *Egymás között* című tankönyv áll a tanító rendelkezésére. A feladatgyűjteményekben az illemszabályok megtanításához, alkalmaztatásához és a magatartások, viselkedések értékeléséhez talál feladatokat a pedagógus. Ezek a feladatok bővíthetők, mintájukra új feladatsorok állíthatók össze. Az *Egymás között* című tankönyvben témakörönként csoportosított illemszabályokat, illetve ezekkel a normákkal kapcsolatos érdekességeket (például: aforizmákat, régi, elavult illemszabályokat) olvashatnak a gyerekek.

Hogyan tanítjuk az illemszabályokat?

A harmadik osztályos illem tananyagban vannak olyan illemszabályok, amelyekkel már első és második osztályban megismerkedtek a gyerekek. Ezek a következők:

- az iskolai viselkedésre vonatkozó illemszabályok;
- az étkezés illemszabályai;
- a gyalogos közlekedés, az autóbuzson, a villamoson, a trolibuszon, a metrón és a vonaton történő utazás illemszabályai;
- az otthoni viselkedés illemszabályai;
- a jó megjelenés illemszabályai;
- a vásárlás közbeni viselkedés illemszabályai;
- a szabadidőben végezhető tevékenységek közül a könyvek használatára, a mozi- és a színházlátogatásra, a kiállítás- és a múzeumlátogatásra, a televíziózásra, a videózásra, a játékokra és a sportolásra, a kirándulásra és a túrára vonatkozó illemszabályok.

Ezeket az illemszabályokat természetesen nem kell újra megtanítani a tanítónak. Feladata, hogy megfogalmaztassa, alkalmaztassa a megismert normákat, illetve értékeltesse az illemszabályoknak megfelelő és az azokat sértő viselkedéseket. A felsorolt folyamatokat 1. és 2. osztályos programunkban részletesen bemutattuk. Ezért itt nem írjuk le újra ezeket. A fenti illemszabályok gyakoroltatásához, alkalmaztatásához ajánljuk a *Tanítási program 1. osztály*, a *Tanítási program 2. osztály*, a *Feladatgyűjtemény 1. osztály*, a *Feladatgyűjtemény 2. osztály*, a *Feladatgyűjtemény 3. osztály* és az *Egymás között* című könyvek megfelelő fejezeteit.

Harmadik osztályban új tevékenység a

- ?46 közlekedésre vonatkozó illemszabályok közül a hajón és a személygépkocsival történő utazás normáinak tanítása;
- ?47 a szabad időben végezhető tevékenységek közül az üdülőben, strandon és a külföldön tartózkodás illemszabályainak tanítása;
- ?48 az ajándékozás illemszabályainak tanítása;
- ?49 az írásbeli érintkezés illemszabályainak tanítása;
- ?50 a telefonálás illemszabályainak tanítása.

3. osztályos tanítási programunkban nem írjuk le a közlekedésre és a szabadidős tevékenységekre vonatkozó illemszabályok tanítását, mivel ezekre – más folyamatok kapcsán – 1. és 2. osztályos programunkban elegendő mintát adtunk. Az ott leírtak alapján ezek az új

témakörök is megtaníthatók (lásd: *Tanítási program 1. osztály*, *Tanítási program 2. osztály*). Ebben a programban az ajándékozás, az írásbeli érintkezés és a telefonálás illemszabályainak tanítását, tanulását mutatjuk be részletesen. Ezekben a leírásokban adunk mintát arra is, hogyan használható az illem tanítása során az új taneszköz az *Egymás között* című tankönyv.

A harmadik osztályban újként megjelenő illemszabályok tanítása, tanulása ugyanúgy három szakaszra bontható, mint az első és a második osztályban bemutatott folyamatoké. E három szakasz:

- nn) az illemszabályok megismerése;
- oo) az illemszabályok alkalmazása, gyakoroltatása;
- pp) az illemtudó és az illemsértő viselkedések értékelése. (Részletesen lásd: *Tanítási program 1. osztály*, illetve *Tanítási program 2. osztály*.)

Továbbra is nagyon fontos a tanítás szakaszai közül a második, az alkalmazás szakasza, hogy a gyerekek ne csak ismerjék az illemszabályokat, hanem a normáknak megfelelően viselkedjenek a mindennapi élethelyzetekben. (Részletesebben lásd: *Tanítási program 2. osztály*.)

A harmadik szakaszban – az illemszabályoknak megfelelően, illetve az illemszabályokat sértő viselkedések értékelésének szakaszában – harmadik osztályban egyre inkább készíteni kell a gyerekeket arra, hogy megfogalmazzák az illemszabályokat, és szakszerű értékelő szövegeket alkossanak. Nem tudjuk leírni azokat az illemszabályokat, amelyek a „legfontosabbak”, amelyek megfogalmaztatása feltétlenül szükséges, hiszen a normák között nem lehet fontossági sorrendet megállapítani. Egy magatartás bármilyen illemszabályt sért meg, normasértővé, illemsértővé válik. Javaslatunk: főleg olyan normák megfogalmazását kérje a tanító a gyerekektől, amelyekkel már 1. és 2. osztályban is találkoztak.

Például:

Az étkezéshez tisztán, rendezetten illik leülni.

Az utcán úgy kell közlekedni, hogy ne zavarjuk a többi járókelőt.

Az utcán nem illik hangoskodni, fütyörészni, énekelni.

Ismerőseinket köszönteni kell.

Beszélgetés közben nem illik mással foglalkozni: könyvet lapozgatni, ruhát igazgatni.

Az értékelő szövegek csak abban az esetben lesznek, lehetnek szakszerűek, ha a gyerekek ismerik és használják a következő kifejezéseket:

illem,

illemszabály,

illemtudó magatartás (vagy viselkedés),

illemsértő magatartás (vagy viselkedés).

Rövid értékelő szövegek leírásával mutatjuk be, hogyan kell használniuk a tanulóknak ezeket a terminusokat.

Például:

?51 A feladatban bemutatott magatartás illemsértő volt, mert a szereplő nem alkalmazta az illemszabályt.

?52 A fiú megsértette az illemszabályt, amikor kölcsönkérte, majd használat után visszaadta a zsebkendőt.

?53 A bábu viselkedése illemtudó volt, mert hangtalanul, szépen evett.

?54 Az illemszabályok közül a következőket sértette meg a szövegben szereplő ember: nem köszönt a megszólított férfinak; bemutatkozott, pedig csak útbaigazítást kért, nem nézett a beszélgetőtársára stb.

A tanulásirányítás normái

A sikeres tanulás, tanítás érdekében megtartandó tanulásirányítási normák valamennyi folyamatra érvényesek. Ezek megegyeznek a 2. osztályos programban ismertetett normákkal (lásd: *Tanítási program 2. osztály*).

A lehetséges tanulótípusok, és a velük való bánásmód

A lehetséges tanulótípusokat 1. osztályos programunkban részletesen bemutattuk (lásd: *Tanítási program 1. osztály*), illetve 2. osztályos programunkban egy-egy mondattal jellemeztük (lásd: *Tanítási program 2. osztály*).

Az ajándékozás (ajándékadás, ajándékfogadás) illemszabályainak tanítása

qq) A folyamat *tanítása*, tanulása során először a gyerekek a legfontosabb ajándékozási alkalmakat és az ajándékba adható tárgyakkal, dolgokkal ismerkedjenek meg.

Az ajándékozási alkalmak tanításához a *Feladatgyűjtemény a)* feladatát ajánljuk. A gyerekek – előzetes ismereteik alapján – biztonságosan ki tudják választani azokat a napokat, amikor illik megajándékozni szeretteinket. A feladatmegoldás után a tanító olvastassa el az *Egymás között* című tankönyv *Ajándékozás* fejezetének első illemszabályát is. Húzassa alá a szövegben előforduló napok nevét. Kérje a gyerekeket arra, hogy egészítsék ki ezeket más ajándékozási alkalmak felsorolásával. (Célszerű, ha a tanító rendszeresít az illemhez egy füzetet. Ez több gyerek egyidejű munkáját teszi lehetővé, és megkönnyíti a tanító ellenőrző, értékelő feladatát is. Az előbb említett feladat megoldásakor is a füzetbe dolgozhatnak a tanulók.)

Az ajándékba adható dolgok, tárgyak tanítását így végezheti a pedagógus:

Újra vetítse ki a *Feladatgyűjtemény a)* feladatát, amelyet már megoldottak a gyerekek, például aláhúzták az ajándékozási alkalmak nevét. Kérje meg a tanulókat, írják le, kit ajándékoznának meg ezeken a napokon, és a megajándékozott neve mellé írják le (rajzolják le) azt is, mivel kedveskednének nekik. Ha a gyerekek elkészülnek, olvassák el a tankönyv *Ajándékozás* fejezetéből a 2–5. illemszabályt. A normák ismeretében javítsák munkájukat: húzzák ki a felsoroltakból (lerajzoltakból) azokat, amelyeket nem adhatnának ajándékba. A tanító kérdezzen rá arra, hogy mit húztak ki a gyerekek az ajándékok közül, és miért döntöttek úgy, hogy az nem megfelelő ajándék. Késztesse a gyerekeket arra, hogy az illemszabály megfogalmazásával válaszoljanak.

Például:

?55 *Látom, a testvérednek szánt ajándékok közül kihúztad a játékmackót. Miért?*

?56 *Egy régi játékmackómat akartam neki odaadni, de nem illik használt dolgot ajándékozni.*

(Felmerülhet a gyerekekben a kérdés, hogy miért nem adhatnak játékaik közül ajándékba olyat, amiről tudják, hogy tetszik a másiknak, örülne, ha az övé lenne. A tanító magyarázza meg, hogy ezeket a játékokat természetesen oda lehet ajándékozni, ezt bármikor megtehetik a gyerekek, de ne éppen egy ünnepélyes alkalmat válasszanak hozzá.) Ezt a feladatot megoldathatja a pedagógus úgy is, hogy néhány megajándékozandó nevét felírja a táblára (például: tanító, szülők, kisöcsi, barát), és arra kéri a gyerekeket, sorolják fel, mivel lepnék meg ezeket az embereket. A tanulók által felsorolt ajándékok neve – még akkor is, ha azok

nem felelnek meg az illemszabályoknak – szintén kerüljön a táblára. A feladatmegoldás menete a továbbiakban megegyezik az előbb leírtakkal.

A *Feladatgyűjtemény b)* feladata is alkalmas arra, hogy a gyerekek megismerjék, milyen dolgok, tárgyak adhatók ajándékba. Ez a feladatsor lehetőséget ad a „miért” kérdések megválaszolására is. A tanító így segítheti a gyerekeket:

Például:

?57 *Mit gondoltok, miért akart Bábu Béni bűvárszemüveget venni a négyéves öccsének?*

?58 *Miért nem ajánljátok, hogy a kövér nagynéni a *Hogyan őrizzük meg karcsúságunkat?* című könyvet kapja ajándékba?*

?59 *Miért nem jó ajándék az alig használt ólomkatona?*

?60 *Miért nem vehet Béni hálóinget a tanító néninek, amikor a nagyapjának is egy ruhadarabot, nadrágtartót vett?*

Az ajándékozási alkalmak és az ajándékba adható tárgyak megismerése után külön-külön tanítsa meg a pedagógus az ajándékozás és az ajándékfogadás illemszabályait! Ez történhet úgy, hogy a tanító azonnal közli vagy elolvastatja a tankönyvből az illemszabályt, majd a gyerekek szerepjátékokban mutatják be a normának megfelelő viselkedést. Az illemszabály tanulása történhet úgy is, hogy a gyerekek szerepjátékokban mutatják be a szerintük helyes viselkedést, majd a pedagógus normaismertetése vagy a megfelelő illemszabály elolvasása után választják ki a helyes magatartást bemutató játékot. Lássunk példát mindegyikre!

1. minta:

Illemszabály: Az ajándékba adott virágról – ha nem átlátszó a csomagolás – le kell venni a papírt.

A tanító az illemszabály tanítása előtt készítsen elő többféle virágot. (Legyen celofánba csomagolt virág. Természetesen nem szegfűre, gerberára és társaikra gondolunk. Ezekhez a szerepjátékokhoz megfelelnek a „játékvirágok”. Nem művirágok, hanem a gyerekek által szabadidőben, rajz- vagy technikaórára készített virágok. Például fakanálból és színes papírból, hurkapálcából és színes papírból nagyon érdekes, szép, a szerepjátékokhoz nagyszerűen használható „virágokat” készíthetnek a gyerekek.) A tanító olvastassa el a tankönyv *Ajándékozás* fejezetének 6. illemszabályát. Ezután kérje meg a gyerekeket, hogy az előre kikészített virágokkal játsszák el, hogyan adnák át az ajándékot. Kérdezzen rá arra is a pedagógus, hogy a gyerekek közül ki szokta így – az illemszabálynak megfelelően – átadni a virágot.

2. minta

Illemszabály: Az ajándékot tiszta, szép csomagolásban illik átadni. Újságpapírba, használt csomagolópapírba nem illik becsomagolni.

A feladat végzése előtt a tanító ossza csoportokba a gyerekeket, vagy kérje meg őket, hogy alakítsanak csoportokat. Egy csoportba négy-öt gyerek kerüljön! Erre azért van szükség, hogy mindenki részt vehessen a feladat megoldásában. Minden csoport kapjon egy tárgyat (például: valamilyen játékot, bonbonos dobozt, filckészletet), ez lesz az ajándék. Egy asztalra rakjon ki a pedagógus különböző – csomagoláshoz szükséges – anyagokat (csomagolópapírt, már használt csomagolópapírt, selyempapírt, celofánt, újságpapírt, szalagokat, színes fonalakat, fenyőágot, virágokat, köszöntőkártyát, gyöngyöket). Kérje meg a gyerekeket, képzeljék el, hogy valakit szeretnének megajándékozni. Készüljenek fel erre! Adjon elegendő időt a nyugodt tevékenykedésre. Természetesen készítse a csoport tagjait együttműködésre.

Ha a gyerekek befejezték a munkát, a csoportok játsszák el, mondják el, hogyan adnák át az ajándékukat. Válasszák ki azt a csoportot (vagy csoportokat), amelynek munkája szerintük megfelel az illemszabályoknak. A pedagógus ezután olvastassa el az *Ajándékozás* fejezet 7. illemszabályát. Újra értékeljék a csoportok munkáját, ellenőrizték a gyerekek, hogy jól dolgoztak-e.

rr) A megismert illemszabályok *gyakorlása* szerepjátékokkal történhet, de az iskolában is adódnak olyan helyzetek, amikor lehetőség nyílik a normák természetes élethelyzetekben történő alkalmazására. Az ajándékozási alkalmak, az ajándékozási alkalmas tárgyak további tanulásához, az illemszabályok szerepjátékokkal történő gyakorlásához a *Feladatgyűjtemény Az ajándékozás illemszabályainak tanítása* című fejezetének feladatai használhatók fel. Milyen természetes élethelyzetek adódhatnak az iskolában az ajándékozás illemszabályainak gyakorlására? Például vannak olyan osztályok, ahol a gyerekek névnapjuk alkalmával köszöntik, megajándékozzák egymást. A tanító is gyakran kap virágot tanítványaitól. Ezek az alkalmak is felhasználhatók az illemszabályok gyakoroltatására. Arra azonban nagyon figyeljen a tanító, hogy ezekben az esetekben a normákra való figyelmeztetés, az illemsértő viselkedés javítása nagyon tapintatos legyen, nehogy az ajándékozó örömét elvegye.

Például:

– *Nagyon örülök az ajándékodnak. Jólesik nekem, hogy gondoltál rám. Még nagyobb örömet szerezhetnél, ha eszedbe jutna az az illemszabály, ahogyan át kell adni a virágot. Ugye, te is szeretnéd, hogy a virágban és ne a papírhurkában gyönyörködjek? Megpróbálok újra?*

A gyakorlás szakaszában olvashatják el a tanulók a tankönyvben az ajándékozással kapcsolatos aforizmákat. A jó képességű gyerekeknek ilyen feladatokat adhat a tanító:

– *Keressetek ti is olyan aforizmákat, amelyek az ajándékozással kapcsolatosak!*

– *Gyűjtsetek olyan szólásokat, közmondásokat, amelyek az ajándékozáshoz vonatkoznak!*

(Ezekhez a feladatokhoz a *Bölcsességek könyve* és a *Magyar szólások és közmondások* című könyvek használhatók fel.) A tankönyvben olvasott, illetve a gyerekek által gyűjtött aforizmákat, közmondásokat, szólásokat beszéljék meg, értelmezzék a gyerekek! (Például megbeszélhetik, melyik illemszabályt fogalmazzák meg tömören az olvasott aforizmák.)

Tapasztalataink szerint célszerű gyakoroltatni a gyerekekkel a csomagolás technikáját is, hiszen hiába tudják a tanulók, hogy az ajándékot szép, ízléses csomagolásban illik átadni, ha nem tudják elvégezni ezt a tevékenységet. A csomagolástechnika tanítását nem szükséges anyanyelvi órákon végeztetni. Erre napközis szabad időben vagy technikaóránkon – amikor a papírmunkákat végzik – kerülhet sor.

ss) A tanító rendszeresen *értékelje* a gyerekek ajándékozás, ajándékfogadás közben tanúsított viselkedését. Sorolja fel azokat a normákat, amelyeket a tanulók már mindig megtartanak és azokat, amelyekről gyakran elfeledkeznek. Említettük már, de a nyomaték miatt újra megismételjük, hogy ezek az értékelések nagyon kedvesek, tapintatosak legyenek. Az értékeléshez a *Feladatgyűjtemény g)* és *h)* feladata is használható. A *h)* feladatot célszerű kiscsoportos kommunikációban végeztetni, hogy minden gyereknek lehetősége legyen a saját magatartásának vagy társai viselkedésének értékelésére.

Az írásbeli érintkezésre vonatkozó illemszabályok tanítása

Mielőtt a tanítás szakaszait bemutatnánk, felhívjuk a pedagógusok figyelmét arra, hogy e folyamat tanítása, tanulása szorosan összekapcsolható a *Fogalmazás* blokknak *A levél*

tanítása című tevékenységosztályával. Mivel a két tevékenység kiegészítheti egymást, jó, ha az írásbeli érintkezés illemszabályait és a levélírást együtt tanulhatják a gyerekek. Az illemszabályok gyakoroltatása, a normák helyes alkalmazásának értékelése is kapcsolódhat a gyerekek írásos produktumaihoz. Ezért célszerű, ha alkalmanként nem a fogalmazásfüzetbe írat levelet a pedagógus, hanem – a valóságos élethelyzeteknek megfelelően – ehhez külön lapot használnak a gyerekek.

tt) A folyamat *tanításának*, tanulásának első szakaszában a tanító mondja el, vagy a gyerekekkel mondassa el, milyen lehetőségeink vannak az írásbeli érintkezésre, milyen eszközök segítségével folytatható írásbeli kommunikáció. Mutassa be a táviratot, a képes- és levelezőlapot, a levelet!

Miután a tanító bemutatta a táviratot, a képes- és a levelezőlapot, a levelet, figyeljék meg a gyerekek ezek külső formáját. Ezzel egy időben a normák egy részét is megtaníthatja a tanító. A távirat esetében ez így történhet:

– *Képzeljétek el, hogy táviratozni szeretnének!*

A tanító itt úgy irányítsa a beszélgetést, hogy kiderüljön, milyen alkalmakkor táviratoztunk! (Általában sürgős üzenetek közlésére, illetve gratulációk küldésére használjuk az írásos kommunikációnak ezt a fajtáját.)

– *Gyűjtsük össze, milyen dolgok, adatok szükségesek egy távirat megírásához!*

(Üzenet, a címzett neve, lakcíme, a helység irányítószáma, a feladó neve, lakcíme, lakóhelyének irányítószáma.)

– *Egy-egy táviratlapot adok nektek. Keressétek meg a táviratlapnak azt a részét, ahová az üzenetet írjátok! Mit gondoltok, miért csak ilyen kis helyet hagytak a közlendőinknek?*

(Tömören, röviden kell fogalmazni, ha táviratoztunk.)

– *Keressétek meg, hová kell írnotok a címzett nevét* (annak a helységnek a nevét, ahol a címzett él, az irányítószámot, az utca nevét és a házszámot, a feladó adatait)! A tanító a táviratra vonatkozó ismeretek tanításakor mondja el azt is, mit jelent a „különleges jelzés” rovat.

– *Emlékezték, beszéltünk arról, hogy gratulációk küldésére is használható a távirat. Ilyenkor dísztvíratot adunk fel. Ezek nagyobb méretűek, mint a sima táviratok, és valamilyen kép, díszítés található rajtuk. Mutatok nektek néhányat. Minden dísztvíratnak külön jele van: két betű és egy szám. Ez például a ... jelű távirat, ez pedig a ... jelű dísztvírat. Minden postahivatalban található egy olyan falitábla, amelyen a dísztvíratok képe és jelzése látható. Ha a táviratlapra – a különleges jelzés rovatba – ráírjuk valamelyik jelet, a postai dolgozó pontosan tudni fogja azt, hogy dísztvíratot szeretnének küldeni, és azt is, hogy milyen választottunk.*

A megbeszélés után gyerekek töltsék ki a táviratlapokat. A tanító itt mondhatja el, hogy az írásbeli üzeneteket tollal illik írni. Indokolja is meg, miért szükséges ezt a normát megtartani (például a ceruzairás elmaszatólódhat, olvashatatlanná válhat, könnyen átjavítható). Ezeket a megírt táviratlapokat ne javítsa, ne értékelje azonnal a tanító az illemszabályok szempontjából – helyesírási szempontból kell! –, de a gyerekek tegyék el és őrizzék meg a táviratlapokat, mert később szükség lesz rájuk.

Hasonló módon végeztetheti el ezt a feladatot a tanító a képes- és levelezőlap, valamint a boríték esetében is. A képeslap megírásakor a gyerekek – mivel nem találják a feladó adatainak a helyét – biztosan megkérdezik, miért nem kell feladót írni. Itt taníthatja meg a tanító azt az illemszabályt, hogy a képeslapon küldött üzenetre és a táviratra (hiszen a kiküldött táviraton már csak a helységnév szerepel) nem kell válaszolnia a címzettnek, ezért feleslegesek a feladó adatai. Mondja el azt is, hogy a levelezőlapra és a levélre azonban mindig felelni kell.

Miután a gyerekek megismerték a távirat, a képes- és a levelezőlap külső formáját – és közben megtanultak jó néhány illemszabályt –, tanítsa meg a tanító az ezekhez kapcsolódó, még nem ismert normákat is.

Olvastassa el a pedagógus a tanulókkal az *Egymás között* című tankönyv *Levelezés* fejezetéből az első felkiáltójellel jelölt szöveget. Kérje meg őket arra, hogy a szöveg segítségével gyűjtsenek olyan illemszabályokat, amelyekről eddig még nem esett szó. A gyerekeknek három illemszabályt kell megkeresniük: 1. A táviratban nem kell szerepelnie a megszólításnak, az üdvözlésnek és a dátumnak. 2. Ha nem családunknak vagy közeli ismerősünknek küldünk képeslapot, teljes névvel kell aláírni. 3. A képeslap és a levelezőlap nem alkalmas bizalmas közlések küldésére.

Ha a gyerekek nem találják meg a normákat, a tanító ilyen feladatokkal irányíthatja ezeket a figyelmüket:

– *Keressétek meg a szövegben, milyen adatok maradhatnak el a táviratból!*

– *Keressétek meg a szövegben, hogyan kell aláírni a képeslapot, ha nem a családunknak vagy közeli ismerőseinknek küldjük!*

– *Keressétek választ a szövegben arra, hogy írhatunk-e bizalmas közlendőket a képeslapra és a levelezőlapra!*

Akár önállóan találják meg, akár segítő feladatok révén keresik meg a gyerekek a normákat, a tanító magyarázza meg a „bizalmas közlendő” kifejezést, mondjon példákat arra, hogy mit tekinthetünk bizalmas közlendőnek. (Például testi bajainkról, lelki életünkről, érzelmeinkről tájékoztató szövegek.)

Az illemszabályok megismerése után vegyék újra elő a gyerekek a korábban megírt táviratokat, képes- és levelezőlapokat. Most értékeljék, javítsák ezeket!

– *Nézzétek meg a távirataitokat (képeslapjaitokat, levelezőlapjaitokat)! Találtok-e valamilyen hibát? Hogyan lehetne javítani?*

Azokat a gyerekeket, akik önállóan nem ismerik fel a hibáikat, nem tudnak javítani, így segítheti a tanító:

– *Emlékezz vissza az illemszabályra: milyen adatokat hagyhatunk el a táviratból? Te miket írtál bele? Most már tudod javítani? Olvasd fel a javított távirat szövegét? – Az igazgató bácsinak írtál képeslapot. Mit gondolsz, az igazgató bácsi tudni fogja, hogy ki az a Lacika, aki üdvözlését küldi? Hogyan kellett volna aláírnod a képeslapot? Kinek szóló képeslapokra elég csak a keresztneved?*

A levélíráshoz kapcsolódó illemszabályok tanításakor a pedagógus dolgozhat úgy, hogy egyszerre ismerteti meg az illemszabályokkal a gyerekeket, de taníthat úgy is, hogy egy időben csak 1–2 normát ismertet meg. Az alábbiakban mindkét módra adunk mintát.

1. Valamennyi illemszabály egyszerre történő tanítása:

A tanító kérje meg a gyerekeket, olvassák el a *Levelezés* fejezet 2–6. illemszabályait. Ezután vetítse ki a *Feladatgyűjtemény Az írásbeli érintkezésre vonatkozó illemszabályok tanítása* című fejezetének *d)* feladatában leírt néhány szöveget [például, *dc*), *dd*)]. A tanulók olvassák el ezeket a szövegeket is, majd próbálják felidézni és megfogalmazni (ha nem sikerül, keressék meg a tankönyvben és olvassák el újra) azokat az illemszabályokat, amelyeket a szövegek szereplői megsértettek.

2. Néhány illemszabály egy időben történő tanítása:

Tanítandó illemszabályok:

Leveleket nem illik füzetlapra vagy megvonalmazott papírra írni.

Levelet nem illik ceruzával írni.

A tanító mutasson be néhány „levelet”: a bemutatottak között legyen füzetből kitépelt és megvonalazott lapra, levélpapírra ceruzával és tollal írt levél. (Az íráskép mindegyik levélben szép legyen, hogy az ne befolyásolja a gyerekeket.) A pedagógus kérje meg a tanulókat, csoportosítsák a bemutatott leveleket: szerintük melyik felel meg az illemszabályoknak, és melyik sérti meg a normákat. A csoportosítást a mágneses táblán végezhetik el a gyerekek. A tanító ne javítsa a munkájukat, hanem kérje meg őket, hogy olvassák el a *Levelezés* fejezetből a 2. és a 6. illemszabályt. Az olvasás után a tanulók nézzék meg újra a csoportosítást, és javítsák a hibákat. A tanító a normák ismeretében indokoltassa meg a gyerekekkel a csoportosítást. Ha ez nem sikerül, a pedagógus fogalmazza meg a normákat, amelyek szerint javítottak a tanítványai.

uu) A *gyakorlás* során a *Feladatgyűjtemény* valamennyi feladata megoldható újra. Ismét elvégezhetik a gyerekek azokat is, amelyeket már megoldottak. Azonban csak akkor lesz igazán hatásos az írásbeli érintkezés illemszabályainak tanítása, ha a tanulók nemcsak elemzik a feladatokat, nemcsak felidéznek és megfogalmazzák a normákat, hanem valóságosan is írnak levelet, táviratot, képes- és levelezőlapot. A levelek írása nem okoz problémát, hiszen a fogalmazástanulás során gyakorolhatják a gyerekek ez a tevékenységet. A táviratok, a képes- és a levelezőlapok íratása is megoldható az iskolában, hiszen igazán nem jelent nagy anyagi megterhelést a szülőknek, ha gyerekeik taneszközei mellé 5–6 képeslapot és levelezőlapot is vásárolnak. (A táviratlapok nem kerülnek pénzbe.) A tanító arra is megkérheti a szülőket, hogy a gyakoroltatásban, a normák alkalmaztatásában is legyenek segítségére. Például: ha a gyerekek otthon írnak levelet, képes- vagy levelezőlapot, figyelmeztessék őket az írásbeli érintkezés illemszabályaira; ha táviratot akarnak feladni, néha engedjék meg, hogy – felügyeletük mellett – a gyerekek végezzék el helyettük ezt a feladatot.

Természetesen lehetnek az osztályban olyan gyerekek, akiknek a szülei nem tudják vagy nem akarják beszerezni az írásbeli kommunikáció gyakorlásához szükséges képes- és levelezőlapokat. Nekik az iskola biztosítsa ezeket. (Még egy ötlet a képeslapokhoz: minden család kap képeslapokat, a gyerekek szívesen gyűjtik is ezeket. A már megírt képeslapok újjávarázsolhatók úgy, hogy a hátoldalukat egy fehér lappal leragasztjuk, és megvonalazzuk azt a részét, ahová a címzett neve és lakáscíme kerül.)

Az *értékelés* szakaszában ezek a gyerekek által írt képes- és levelezőlapok, levelek és táviratok használhatók fel. Az értékelést kezdetben a tanító végezze, hogy mintát adjon a gyerekeknek!

Például: – *Ügyesen írtad meg a táviratot! Röviden, tömören és érthetően fogalmaztál, nem írtál megszólítást, dátumot. Sajnos, mégis vétetted egy hibát, megsértetted egy szabályt: elfelejtetted aláírni a táviratot.*

A fogalmazástanítás során, amikor a gyerekek javítják a leveleket, önkorrekciónak végeznek, néhány alkalommal az illemszabályoknak való megfelelés szempontjából is értékeljék munkájukat.

Tapasztalataink szerint ezek a gyerekek által készített levelek – általában – megfelelnek a normáknak. Ezért a pedagógus maga is írjon „leveleket”, és ezeket értékeltesse a gyerekekkel! Azokat a tanulókat, akik nehezebben alkotnak értékelő szövegeket, így segítheti a tanító:

– *Nézd meg a borítékot! Emlékszel még a borítékra vonatkozó illemszabályra? Ez megfelel a normának? Magyarázd meg, miért nem!*

– *Figyeld meg, mivel írta a levélíró a levelet! Jó írószert választott? Miért?*

A telefonálás illemszabályainak tanítása

A tanítás, tanulás első szakaszában a tanító először a *Feladatgyűjteménynek A telefonálás illemszabályainak tanítása* című részéből az a) feladatot oldassa meg. Ezzel fel tudja mérni, hogy mennyire ismerik a gyerekek a telefonálás néhány illemszabályát, illetve mennyire ismerik azokat a nyelvi formákat, amelyeket a telefonálás során alkalmazni kell.

Minden helyzetet 3–4 pár játsszon el. A játék után közösen beszéljék meg és javítsák a „telefonálók” viselkedését és a „telefonálás” során elhangzott mondatokat. A tanító úgy végezze, végeztesse a javítást, hogy vagy ő, vagy a telefonálás illemszabályait ismerő gyerekek fogalmazzák is meg a normákat.

Például az aa) feladat megoldásakor:

– *Ha te hívsz valakit, te vagy az 1. személy. Ezért köszönnöd kell és be kell mutatkoznod. A bemutatkozáskor a teljes nevedet kell mondanod, hiszen nem tudhatod, hogy valóban a barátod veszi-e fel a kagylót. Neked, a hívottnak is köszönnöd kellett volna, és szintén be kellett volna mutatkoznod.*

Az ae) feladat esetében:

– *Nagyon jól játszottatok! A hívó elnézést kért a téves tárcsázásért, a másik fél pedig „nem történt semmi”-vel felelt. Ha te lecsaptad volna a kagylót, te pedig dühöngtél volna, illemsértő lett volna a viselkedésetek.*

Miután a gyerekek több alkalommal játszották ezeket a játékokat (legalább minden gyerek „telefonált” egyszer), a tanító tanítsa meg az illemszabályokat. Ez így történhet:

A pedagógus olvastassa el a gyerekekkel a telefonálás illemszabályait. Az olvasás után vetítse ki a *Feladatgyűjtemény b)* feladatának állításait. A gyerekek az elolvasott illemszabályok alapján válasszák ki a helyes viselkedést bemutató mondatokat. Ha a tanulók tévednek, így javíthat a tanító:

Például: a gyerekek a bb) jelű állítást választották ki.

– *Olvassátok el újra a telefonálás 3. illemszabályát! Rájöttetek a tévedésekre? Melyik állítás az igaz?*

Az illemszabályokat taníthatja így is a pedagógus:

Vetítse ki a b) feladat néhány állítását [pl.: ba), bb), bc)]. Kérje meg a gyerekeket, olvassák el a ba) jelű mondatot, majd a tankönyvben is olvassák el a telefonálás 1. illemszabályát. Ezután döntsék el, hogy az állítás helyes vagy helytelen. Most az írásvetítőről a bb) és a bc) jelű mondatokat, majd a tankönyvből a 3., illemszabályt olvassák el a gyerekek. A norma ismeretében megint válasszanak a két állítás közül.

A lassabb tempóban, olvasástechnikai hibákkal olvasó gyerekek számára ezt a tanítási módot javasoljuk, hiszen nekik hosszadalmas és fárasztó lenne valamennyi illemszabály egyszerre történő elolvasása.

Amikor a gyerekek valamennyi normát megismerték, valamennyi illemszabályt elolvasták a tankönyvben, akkor tanítsa meg a tanító a telefonálás során alkalmazandó nyelvi formákat. A *Feladatgyűjtemény c)* feladata ad ehhez segítséget. Ezt a feladatot a pedagógus megoldhatja úgy, hogy az írásvetítőn kivetített mondatokból kell a gyerekeknek a helyes nyelvi formát kiválasztaniuk, de érdekesebbé teheti a feladatmegoldást azzal, ha játékkal kapcsolja össze a mondatokat. Így:

Például ca) feladat:

A tanító válasszon ki öt gyereket! Kérje meg őket, játsszák el, mintha telefonálnának, és közben az egyik az első, a másik a második stb. nyelvi formát alkalmazza. A többieket kérje meg arra, hogy nevezzék meg azt a társukat, aki a helyes nyelvi formát mondta. Azt is megfigyeltetheti a gyerekekkel, hogy a többi szereplő által használt nyelvi formákban volt-e valamilyen jó, helyes elem. (Például az elsőben a köszönés helyes volt; a másodikban helyes volt, hogy a hívottat teljes nevén nevezte meg, stb.) A gyerekek át is alakíthatják a mondatot úgy, hogy a nyelvi forma helyes legyen.

vv) A gyakorlás szakaszában többször is olvastassa el a tanító az *Egymás között* című tankönyvben leírt illemszabályokat! A gyakoroltatást a *Feladatgyűjtemény d)* és *e)* feladata segíti, de elvégeztethető az *a)*, *b)* és *c)* jelű feladat is.

Ebben a szakaszban kell megtanítani a tanítónak a telefonálás technikáját is. Aki nem tudja, hogyan kell tárcsázni, illetve nyomógombos készüléken a megfelelő számot beütni, hogyan kell telefonfülkéből telefonálni, milyen hangot ad a készülék, ha kicseng, vagy milyen, ha foglaltat jelez, bármennyire ismeri a telefonálás, illemszabályait és az alkalmazandó nyelvi formákat, nem lesz képes telefonálni.

A telefonszám tárcsázásának, illetve leütésének módját játéktelefonokon mutathatja meg és gyakoroltathatja a tanító. (A játéktelefonok a többi szerepjátékhoz is használhatók.)

Tanulmányi séták alkalmával többször elmennek a gyerekek telefonfülkék előtt. Minden fülkében megtalálható a telefonon a telefonálás algoritmus. Ezt olvastassa el a tanító! Az iskolában is adhat a gyerekeknek a fülkéből való telefonálás lépéseire vonatkozó feladatokat.

Például:

Írja le a pedagógus a lépéseket külön-külön papírlapokra!

Keverje össze ezeket! A gyerekek feladata legyen a helyes sorrend kialakítása.

A papírlapokra leírt lépések közül hagyjon ki egyet a tanító!

A tanulók állapítsák meg, melyik hiányzik.

Ezek a gyakorlási módok a telefonfülkével nem rendelkező kis településeken is használhatók, segítségükkel itt is megtanítható a gyerekeknek a fülkéből való telefonálás módja.

Azokat a „hangokat”, amelyeket a telefon ad, ha kicseng vagy ha foglaltat jelez, csak igazi, működő telefonkészüléken lehet megfigyeltetni. Ehhez az iskolában lévő telefonra van szükség. Természetesen ezt egy egész osztállyal végighallgattatni nagyon hosszadalmas lenne, de kis csoportban (egy alkalommal 4–5 gyerekekkel) pár perc alatt megoldható ez a feladat. Hogy a telefon hangjait megfigyeltethesse a tanító, szülők (telefonnal rendelkezők vagy telefonos munkahelyen dolgozók) segítségére van szüksége. Nagyobb iskolában, ahol több telefon is található, a pedagógus a kollégái segítségét is kérheti. Ez a néhány telefonhívás nem terhelné meg annyira az iskola számláját, hogy ne engedélyezné az igazgató.

A telefonálás technikájának tanítását természetesen nem szükséges anyanyelvórákon végeztetni. Ez a napközis szabadidőben, a környezetismeret órákon akár a technika tantárgy keretében is megvalósítható.

ww) Mivel az iskolában a megismert, megtanult illemszabályok természetes élethelyzetekben történő gyakorlására nincs lehetőség, így az *értékelés* is csak szerepjátékokhoz kapcsolódhat. A szerepjátékok során ilyen feladatokat adhat a tanító:

– *Hívjátok fel munkahelyén az édesanyátokat!*

?61 Játsszátok el, mit tennétek akkor, ha tévesen tárcsáztok, és nem a hívott lakás jelentkezik!

A játékokban a tanító is részt vehet, ő „produkálhatja” az illemsértő viselkedéseket (hiszen valószínű, hogy a gyerekek a játékok során igyekeznek az illemszabályoknak megfelelni). A

többi tanuló feladata az legyen, hogy értékeljék a telefonálók viselkedését. A pedagógus ne elégedjen meg a „jól telefonált”, „illemsértően viselkedett”, „megtartotta az illemszabályokat” értékelésekkel, hanem készítse arra a gyerekeket, hogy indokolják is azokat!

– *Fogalmazd meg azt az illemszabályt, amelyet megsértett (megtartott) a telefonáló!*

?62 *Keresd meg a tankönyvedben és olvasd fel azt az illemszabályt, amivel indokolni tudod értékelésedet!*

Az értékeléshez a *Feladatgyűjtemény d)* és *e)* jelű feladata is felhasználható.

Azok a gyerekek, akiknek szülei rendelkeznek telefonnal, biztosan használják is a készüléket. Ezekkel a tanulókkal is csoportos kommunikáció során beszélgethet a tanító. A beszélgetést irányíthatja úgy, hogy a gyerekek ne csak a telefonálással kapcsolatos élményeiket mondják el, hanem fogalmazzanak meg a saját magatartásukra vagy beszélgetőpartnerük viselkedésére vonatkozó értékelő szövegeket is.

Feladatlapok a tanulók normatudásának ellenőrzéséhez

Egyes témakörökhöz kapcsolódó illemszabályok ismétlése előtt, illetve alapos gyakorlásuk után érdemes tájékozódni a gyerekek normatudásáról. Így a tanító pontos ismereteket szerezhet arról, mely illemszabályokat ismerik jól és pontosan a tanulók, és melyek azok, amelyeknél további tanulásra, gyakorlásra van szükség.

A gyerekek normatudásának méréséhez néhány feladatlapot állítottunk össze. Az általunk bemutatott feladatlapok minták, ezek alapján tehát a pedagógus más témakörökhöz is készíthet hasonló mérőlapokat.

FELADATLAPOK

Jó megjelenés

1. *Írd le, milyen ruhát, cipőt viselnél*

– *ha színházba, hangversenyre mennél!* _____

_____

_____

– *ha iskolai ünnepélyre készülnél!* _____

_____

_____

– *a strandon!* _____

_____

_____

– *kiránduláson, sportoláshoz!* _____

_____

_____

– az iskolában! _____
_____
_____

– otthon! _____
_____
_____

2. Válaszd ki és karikázd be azoknak a mondatoknak a betűjelét, amelyek egy jó megjelenésű emberre igazak!

xx) Arca, keze, teste tiszta, szappantól illatos.

yy) Körme fekete, látszik rajta, hogy rágja.

zz) Haja zsíros, kócos, állandóan a szemébe lóg.

aaa) Arca maszatos, keze ragadós és fekete, kellemetlen izzadtság szaga van.

bbb) Körme tiszta, gondozott, rövidre vágott.

ccc) Haja tiszta, gondosan fésült.

ddd) Fogai szépek, egészségesek, kellemes illatú a lehelete.

eee) Fogai feketék, ételmaradékosak, kellemetlen szájszaga van.

fff) Inge, blúza kilóg a nadrágjából, a szoknyájából, gallérja gyűrött, piszkos.
Cipőfüzője lóg, cipője poros.

ggg) Ruhája tiszta, gyűretlen, rendezett. Cipője fényes, tiszta.

3. Olvasd el a részletet! Írd le, mi hiányzott Csónakos zsebéből! Írj olyan illemszabályokat, amelyek ezzel a ruhadarabbal kapcsolatosak!

„Csónakos zsebében minden volt. Nincs az a bazár, amiben annyi minden lett volna, mint a Csónakos zsebében. Volt abban bicska, spárga, golyó, rézkilincs, szög, kulcs, rongy, noteszkönyv, srófhúzó, meg az isten tudja, micsoda.”

(Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk)

_____
_____
_____

Ajándékozás

1. Írd le, milyen alkalommal ajándékoznád meg

– szüleidet! _____
_____
_____

– egyik barátodat! _____
_____

– tanítódat! _____

---

2. Húzd alá, milyen ajándékot adhatsz bárkinek bármilyen alkalomra!

lemez, cigaretta, virág, alsónadrág, arckrém, zsebkendő, édesség, szemüvegtartó, szappan, könyv, zokni, saját magad által készített ajándék

3. Írd le, mit tennél, ha ajándékot kapnál!

Az ajándék

– virág: _____

_____

– valamilyen becsomagolt ajándék: _____

_____

– ruha: _____

_____

– postán, csomagban érkezne: _____

_____

4. Az állítások közül válaszd ki és karikázd be a helyes viselkedést leíró mondatok betűjelét!

hhh) Virágot csak csomagolás nélkül illik átadni.

iii) A csomagolást csak akkor kell levenni a virágról, ha a papír nem átlátszó.

jjj) Az ajándékot nem szükséges becsomagolni.

kkk) Minden ajándékot csak szép, tiszta csomagolásban illik átadni.

lll) Az ajándékkal együtt nem illik árcédulát is ajándékozni.

mmm) Jó bent hagyni az ajándék mellett az árcédulát, mert így a megajándékozott kicserélheti, ha az nem tetszik neki.

nnn) Nagy illetlenség megmondani az ajándék árát.

ooo) Az ajándékot minden esetben illik megköszönni.

ppp) Az ajándékot csak akkor kell megköszönni, ha az tetszik annak, aki kapja, és ha személyesen adják át neki.

qqq) A megajándékozott nyugodtan megmondhatja, hogy nem tetszik neki az ajándék.

rrr) Bármilyen ajándékot kap is valaki, nem illik csalódást mutatni, még akkor sem, ha az nem tetszik neki.

sss) Az ajándékot nem illik továbbadni.

ttt) Csak akkor lehet továbbajándékozni az ajándékot, ha már megvan az a dolog, amit a megajándékozott kapott.

uuu) Ha virágot kap valaki, azonnal vázába kell tennie.

vvv) A becsomagolt ajándékot csak akkor illik megnézni, ha az ajándékozó már elment.

www) A becsomagolt ajándékot azonnal ki kell csomagolni, meg kell nézni, és köszönetet kell mondani az ajándékozónak.

Étkezés

1. Te kivel mennél szívesen ebédelni egy étterembe? Húzd alá a kiválasztott mondatokat!

- ?63 Aki az étkezéshez tiszta arccal és kézzel, megfésülködve, rendezett ruhában ül le.
?64 Aki szétterpeszkedik az asztalnál, és az asztalra könyököl.
?65 Aki szürcsögve, csámcsogva habzsolja az ételt.
?66 Aki akkora falatokat kap be, amekkorákat csukott szájjal meg tud rágni.
?67 Aki nagy csörömpölést rendez az evőeszközeivel.
?68 Aki csendben beszélget evés közben.
?69 Aki úgy köhög, tüszent étkezés közben, hogy alig lehet észrevenni.
?70 Aki teli szájjal beszél.
?71 Aki ivás előtt nem nyeli le a szájában lévő falatot, és nem törli meg a száját.
?72 Aki jól fogja, és megfelelően használja az evőeszközöket.
?73 Aki a szalvétát csak a keze és a szája törlésére használja.
?74 Aki megmarkolja a kanalat, és az oldaláról szippantja fel az ételt.
?75 Aki harapja az evéshez kapott kenyeret.
?76 Aki a poharat úgy fogja, hogy közben a kisujját messzire eltartja.
?77 Aki a csészében lévő kiskanalat nem hagyja a csészében, nem ezzel kanalazza ki az italt.
?78 Aki a közös tálakból a saját evőeszközeivel szed, és összeturkálja az ételt.
?79 Aki csak a saját tányérjából, a saját evőeszközeivel eszik.
?80 Aki lenyalogatja a kést.

2. Írd le, milyen ételeket ennél

– kiskanállal! _____

_____

– kiskéssel! _____

_____

– kisvillával! _____

_____

– nagykanállal! _____

_____

– villával! _____

_____

– késsel-villával! _____

_____

– kézzel! _____

_____

3. Válaszd ki és karikázd be a helyes viselkedést bemutató mondatok, szövegek betűjelét!

- xxx) *Evés közben egyenesen ülök, a kezemet lelógatom a székem mellé.*
- yyy) *Evés közben ráhasalok az asztalra, könyökömmel megtámasztom a fejemet.*
- zzz) *Kényelmesen ülök az asztalnál, nem terpeszkedek szét, hogy a velem egy asztalnál ülőknek is legyen elég helyük.*
- aaaa) *Mielőtt innék, lenyelem a számban lévő falatot, megtörlöm a számat a szalvétámban.*
- bbbb) *Teli szájjal szoktam inni, úgy jobban csúszik a falat.*
- cccc) *A kenyeret mindig töröm, még akkor is, ha lekváros kenyeret eszem.*
- dddd) *A kenyeret csak akkor töröm, ha nincs megkenve semmivel.*
- eeee) *Szerintem minden ételt lehet enni kanállal. Én még a krumplis tésztát is azzal eszem.*
- ffff) *Ha húst kapunk ebédre, késsel és villával falatokra vágom, aztán leteszem a kést, és villával eszem tovább.*
- gggg) *Késsel és villával úgy eszem, hogy a húsból vágok egy falatot, ezt a villámra segítem, bekapom, majd újra vágok egy falatot.*
- hhhh) *Soha nem szoktam mártogatni, szerintem ez teljesen felesleges.*
- iiii) *Szeretek mártogatni, de csak otthon szoktam ezt csinálni. Ha mártogatni akarok, egy darab kenyeret a villámra szúrok, és ezzel törlöm ki a tányért.*
- jjjj) *Török a kenyeremből egy darabot, és kézzel mártogatok.*
- kkkk) *Mielőtt leülnék az asztalhoz, mindig rendbe teszem a ruhámat, megfésülködöm és kezem mosok.*
- llll) *Mivel az asztal mellett teljesen felesleges ülni, én étkezés közben is meg szoktam fésülködni.*
- mmmm) *A poharat mindig úgy fogom, hogy a kisujjam messzire elálljon.*
- nnnn) *A kanalat mindig benne hagyom a csészében, ezzel kanalazom ki az italt.*
- oooo) *Csak akkora falatokat kapok be, amekkorákat csukott szájjal is meg tudok rágni.*

Hogyan ellenőrizzük a feladatlapok segítségével a tanulók normatudását?

A feladatlapok megoldhatók a már tanult illemszabályok ismétlése előtt. Főleg azokhoz a témakörökhöz kapcsolódó mérőlapokat célszerű ekkor elvégeztetni, amelyek illemszabályaival már 1. és 2. osztályban is találkoztak a gyerekek. Ilyen például a jó megjelenéshez készült feladatlap. Ebben az esetben a feladatmegoldások célja, hogy a tanító megállapíthassa, melyik tanulónál melyik norma alaposabb felidézésére, gyakoroltatására van szükség.

A feladatlapok feladatsorai új tevékenységekhez kapcsolódó illemszabályok tanítása, tanulása, gyakorlása után is megoldható (például: *Ajándékozás*). Ekkor a tanító a megoldások alapján arról tájékozódhat, hogy a megismert illemszabályok közül melyek azok, amelyeket jól és pontosan tudnak a gyerekek, illetve melyek azok a normák, amelyeket tovább kell gyakorolniuk.

A jó képességű (jó olvasástechnikával, jó szövegfeldolgozási képességgel rendelkező, jól szocializált, az illemszabályokat ismerő) gyerekeknél az önálló illemszabály-tanulás sikerességét is ellenőrizheti a tanító a feladatlapok segítségével. Ezek a gyerekek ilyen esetekben a tankönyvben megtalálható illemszabályok elolvasása után oldhatják meg a feladatokat.

A feladatlapok kétféle módon használhatók fel. Lehetséges, hogy a tanító csak egy-egy feladatot oldat meg, csak egy-egy illemszabály ismeretét ellenőrzi. (Például: *Jó megjelenés* 1. feladat: az alkalomhoz illő öltözködés illemszabályainak ismerete; *Ajándékozás* 3. feladat: az ajándékfogadás illemszabályainak ismerete; *Étkezés* 2. feladat: a különböző evőeszközökkel fogyasztható ételek ismerete.) A pedagógus elvégeztetheti a teljes feladatsort is. Ekkor az adott témakörhöz kapcsolódó valamennyi norma ismeretének értékelésére van lehetősége.

A feladatlapok megoldatása után a tanító – miután pontosan tájékozódott a tanulók normatudásáról – újra adja a gyerekek kezébe a mérőlapokat (vetítse ki a feladatokat). Beszéljék meg és fogalmazzák meg közösen azokat az illemszabályokat, amelyek felidézésére és alkalmazására szükség lett volna. Így a tanulók is megtudhatják, mely feladatokat oldották meg rosszul, milyen normákat nem alkalmaztak helyesen. A tanítónak pedig módja lesz arra, hogy a rossz megoldást produkáló gyerekekkel – a közösen megbeszélte, felidézett, megfogalmazott illemszabályok ismeretében – javíttassa munkájukat.

Befejezésül felhívjuk a tanítók figyelmét arra, hogy egy feladatlap megoldatása, a feladatmegoldások közös megbeszélése nem jelenti, nem jelentheti a mérőlapon szereplő tevékenység lezárását, az illemszabályoknak és azoknak megfelelő magatartás gyakorlásának befejezését.

Tanulásszervezési kérdések

Az illem tanítása során valamennyi munkaforma alkalmazható. Vannak olyan feladatok, amelyeket csak differenciált osztálymunkában tud sikeresen megvalósítani a pedagógus. Ilyenek például az olvasást, szövegfeldolgozást igénylő feladatok. A fejlett olvasástechnikával, jó szövegfeldolgozási képességgel rendelkező gyerekek esetében az illemszabályok tanítása során a pedagógus jobban támaszkodhat az *Egymás között* című tankönyvre és a tanulók önálló munkájára. A fejletlen olvasástechnikával bíró – emiatt szövegértési nehézséggel küzdő – gyerekeknek inkább szerepjátékokkal tanítsa meg az illemszabályokat, vagy közösen, kis lépésekre bontva dolgozza fel velük a tankönyv szövegeit. A differenciálást fontosnak tartjuk a jól szocializált és a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek esetében is. Általában ez utóbbiak azok, akiknek egy norma alkalmazásához előbb a szükséges technikákat kell megtanítani (például: fogmosás, evőeszközök használata), míg a másik csoportnak erre nincs szüksége. Differenciálási szempont a szövegalkotás képessége is. Ezt főleg az értékelések alkalmával kell szem előtt tartania a tanítónak, amikor a gyerekeknek rövid értékelő szövegeket kell alkotniuk.

Az illem tanítása, tanulása során a frontális osztálymunkára is van lehetőség. Az illemszabályok gyakorlásához összeállított szerepjátékokban minden gyerek részt vehet. Ezek a játékok ugyanúgy alkalmazhatók, használhatók, mint a mimetikus játékok. Amellett, hogy az illemszabályok megismerését, gyakorlását szolgálják, lazító-pihentető szerepük is lehet.

A harmadik tanulásszervezési mód, amelyre az illem tanítása lehetőséget ad, a csoportmunka. Erről írtunk már a 3. osztályos programunkban (lásd: *Tanítási program 3. osztály*). Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy heterogén csoportokat alakítson a tanító a gyerekekből. A csoportalkotás szempontja az illemszabályok és a hozzájuk kapcsolódó technikák, szokások, valamint nyelvi formák ismerete legyen. Ezekkel a heterogén csoportokkal megkíméli a pedagógus a gyerekeket az állandó kudarcától.

Bármilyen munkaformában dolgoztatja is a tanító a gyerekeket, nyolc-tíz percnél ne tartson tovább sem az illemszabály ismertetésével, sem gyakorlásával, sem pedig a viselkedések értékelésével kapcsolatos feladatvégzés. Persze vannak olyan feladatok, amelyeket ilyen rövid idő alatt nem lehet megoldani, elvégezni.

(Például: asztalok terítése, ajándécsomagolás, a fogmosás technikájának tanítása.) Ezeket a tevékenységeket a napközis szabadidőben, kulturális foglalkozásokon lehet elvégezni.

Az illem tanítása, tanulása, az illemszabályoknak megfelelő viselkedés gyakorlása természetesen nem köthető csak az anyanyelvi órákhoz és a napközihez. Célunk éppen az, hogy a jó modor által előírt normák a gyerekek minden tevékenységébe, minden cselekedetébe beépüljenek, mindennapi életükhöz szorosan hozzákapcsolódjanak. Ez pedig csak úgy érhető el, ha minden alkalmat és lehetőséget megragad az osztálytanító, a napközis nevelő, a szülő az illemszabályok tanítására, ismétlésére, a normáknak megfelelő viselkedésre.

Felhasznált irodalom

- Köves J. Julianna: *Illik tudni*. Budapest, 1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
Montágh Imre: *Mondjam vagy mutassam?!* Budapest, 1985. Móra Könyvkiadó
Nyerges Ágnes: *Viselkedjünk!* Budapest, 1987. Lapkiadó Vállalat
Nyelvi illemtan. (Szerk.: Deme László, Grétsy László, Wacha Imre) Budapest, 1987. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat
Ottlík Károly: *Protokoll*. Budapest, 1993. Protokoll '96
Sille István: *Illem, etikett, protokoll*. Budapest, 1993. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
Wolff, Inge: *Farmer vagy szmoking?* Budapest, 1995. Trivium
Ottlík Károly: *Protokoll plusz*. Budapest, 1996. Protokoll '96
Ottlík Károly: *Protokoll extra*. Budapest, 1996. Protokoll '96
Ottlík Károly: *Protokoll A-Zs-ig*. Budapest, 1997. Protokoll '96
Fejér István: *Tudni illik, hogy mi illik*. Budapest, 1966 Minerva
Gyenes István: *Mi illik, mi nem illik?* Budapest, 1978. Minerva
Halák László: *Illemkocka*. Budapest, 1984. Kossuth Könyvkiadó
Kovács Judit–Osvát Katalin: *Nemcsak illemtan . . .* Budapest, 1978. Móra Könyvkiadó
Köves J. Julianna: *Illik tudni*. Budapest, 1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
Montágh Imre: *Mondjam vagy mutassam?!* Budapest, 1985. Móra Könyvkiadó
Dr. Réczey Ferenc–Pekáry Dagmar–Condi Ferenc: *Etikett – társasélet – protokoll*. Budapest, 1965. Minerva